

पारमनु॥ पुरुषाणां कुलीनानां मारिणां च विशेषतः सुखानां चैव रत्नानां
हरणे वधमर्हतीति॥ अस्मापवादः पार॥ वरदोषं विना ६१॥ यद्युज्जादादि
दोषा वरेण्यभवे पुरिसर्गः॥ नानाहकारः॥ उन्मत्तः पणितः क्लीबौ दुर्भगस्य
नृवांधवः कस्या दोषाश्च ये सर्वे चैव दोषगणो वरदिति॥ दीर्घकुत्सितरोगा
दपः कस्या दोषाः दोषं विनेति वचनात्स दोषबुद्ध्यागे नदं॥ दत्तामपि हरेम्
वांष्ट्रयोश्चैव हरेः प्राज्ञेदिति योगिस्वरणम्॥ सर्वस्माददुष्टात्॥ तथा
च नारदः दत्ताकांतापयं॥ कस्यां वरापुनरददति पुनः॥ अदुष्टश्चैव हरेण ज्ञा
संदंष्ट्रश्चैव रदं वदिति॥ वरे प्रसादा॥ निर्दोषां पुरिसजन्॥ ६२॥ यो निर्दो

नस्तत्र तत्सत्यादि न दद्यात् यथा ह योगीश्वरः श्राजै देवकं तं भांडं दद्यात्तु वाहिकं तिस्रामि नं प्रत्या
 हस्वामी च दूनकमपूरी काले यद्यात् नस्य सर्वमेव मूल्यं दद्यात् ५७ पः पुनः स्वामी कर्मि न्यजते
 तजमपूरी न्याजयति सः नस्य पणिकं लिपे तं मूल्यं येन सर्वमेव दद्यात् इदमहं करोमि न्यजतु स
 प्रमादि भासं यथा योगीश्वरः प्रजाते स प्रमं भागं बहु धियाय स न्यजतु मति मर्द पज्ये स वे प्रदा
 यस्माज्जकोपिवे नित्यं न्यजके यो = भयो रप्ये नितु त्पमेव वा प्राच्य प्रवणात् नत प्रप्रजाते
 यस्य जति स मति स प्रमं पौ दत्वा न्यजके वा न्यजति सोऽपि जाव दत्वा त्पाम्ये देव मे मे मिति स्वामि
 दंड माह यणयान् च राजते ५८ अथ री काले भनक न्याज जिना स्वामी राजनि यणयान् दंडं दद्यादि
 त्यर्थः

त॥ अस्मापवादमाह॥ अमत्र भूत क दोषात् ॥ ५८ ॥ यदि भूत क स चोर्पत्रोर्पादि
 दोषो न स्यात्तदा दंडं दद्यादित्यर्थः॥ अथ स्त्री पुं धर्म वक्तव्या वा सिद्धं दंडमाह॥
 पः क मां पूर्व दत्ता मम स्मे दद्यात्स चो र सु श्रासः ६० ॥ घः पुनः पूर्व मम स्मे वा
 वां दत्ता क मा मम स्मे दद्यात्स चो र दंडे न स्त्री हरण निमित्तै न वधे न शासः प

वाक्यां वाचा प्रतिगृह्यापि सज्जितसौख्यः ॥ पश्चात्तद्वदः ॥ प्रतिगृह्यतु
पुः कस्यामदुष्टाभुत्सजक्रूरः विनेयः सोप्यकर्मापि कस्यांतामेवचोदहेदिनि। वि
नपमण्याहस्येव। अदुष्टापरिगृह्यापि सज्जितमसाहसमिति निर्वोषामि
निवचानात्सदोषापरिन्नागेनदंडः पश्चात्तद्वदः ॥ विधिवन्प्रतिगृह्यापि सज्ज
जेत्कस्यां विगर्हितां असाध्वर्चाधुपश्चरं विप्रदुष्टां प्रतिमादिभुक्तां छत्रां न्यप्रद
शंनेनामदानादिनाहशीयोपारिग्रहणदिविधिना प्रतिगृह्यापि धर्मकाव्यो
यमोगपोस्त्यजेदिति। प्रतिप्रत्याह ॥ पत्नीत्वीच ॥ ६॥ परवादुष्टकस्यापरित्या
गेवरसदंडः सगवादुष्टापत्नीविवाहसंस्कृतांमपिपरित्यजनरतिपश्चात्तद्वदः
६ः अनुकूलापदुष्टाचदानांसाक्षाध्वोप्रजावेतीत्यजन्भार्गोमवस्थाप्यो

विष्णुसिंहाणपद्मज्ञानस्यदोषः ६४
यः परद्रव्यामयमिदं विंशतीना

मीद्रव्यमाश्रुपातः॥ कीतद्रव्यस्वामीपरिकीर्तनं स्वद्रव्यं केतुसकाशादनाश्रुपातः॥ पयसो
 केताननरशोपनिर्णिनेतुनस्मिन् केतनाभिपोज्यः किन्तुनस्यादेवं पथारुहस्यतिः मूले
 भारुने केतानाभिपोज्यः कथंचन मूलेन सह वा दस्तुनाष्टिकस्य विधीयत इति॥ इदमुपल
 लभ्यते केतानामूलं नृपादं चोपपातः॥ पथारुयोगीश्वरः विक्रेतुदर्शनाद्युद्भिः स्वामीन्द्रव्यं
 नृपोदमं॥ केतानामूलमवा नोति नस्माद्यस्तस्य विक्रीणीति॥ शुद्धिक्रेतुरिति शेषः॥ पत्र
 स शुद्धोत्तमाने धनमिति नत्र धनं मूलमिति नर्णः॥ यदि पुनरसं निहितो विक्रेताननदानं
 नापकात्तोदयः॥ प्रकाशवाक्कपं कुर्यान्मूलं चासमर्थयेत् मूलानपनकालश्च देयस
 त्वाध्वसंख्ययेति कात्यायनस्मरणात्॥ यदि पुनस्तमाहं शोधयेदिति स्मरणात्॥ यद
 पुनः कथं मूलं चोभयमपि न शोधयति तदा स शुद्धदंष्टः॥ अत्र नुपस्याययेन्मूलं कपं मे

नूनपान्नेति तदाक्रममेव साध्यादिभिः साधयेत्सत्रे
 भ्रमतिरास्य अश्रमाहये मूलस्तु कथमेव वि

ज्ञादेतेनभूपसेति॥भूपसोत्रमसाहसेन॥अवस्थाप्यस्तस्यामेव॥तदसक्तौयोगीश्व
 रः॥ग्राह्यासंपादिनीदत्तावीरभूप्रियवादिनी॥सृजनदाप्यस्तनीणोसमद्रव्यो
 भरणांस्त्रिपारनि॥चतुर्थ्यर्थेष्वही॥तेनतृतीयाशासंभवेभरणाभात्रमि.मर्थः
 अथस्वामिविक्रयेदंउंप्रसोति॥तल्लक्षणाभाह्नारदः॥निहिसंयुवापरद्रव्यंन
 लक्ष्मापहसव॥विक्रीपतेः॥समंनैपत्सजेपोस्वामिविक्रयश्नि॥नत्रदंउमिधान
 पणधंविचित्रः॥ग्राह्यानानःप्रकाशंयः॥परद्रव्यंधरेणविक्रीपमाणामपिक्री
 णीयात्राहशेक्येनकैतुर्दोषः॥प्रकाशेचरिग्वीथ्यादेकपुल्लक्षणा॥पश्चाह
 मरीचि॥चरिग्वीथीपरिगतविल्लातंराजप्रसवे॥दिवगृहीतपत्रेवासरभुहो
 लभतेपनमिति॥दोषाभावोक्तिदंभावापनपुनः॥क्रीतद्रव्यप्राप्तयेत्याह॥स्वा

लिखितोपपन्नजन्मस्यदोषः॥४४
 यःपरद्रव्यमयमिदंविचित्रो
 यन्मन्त्रः

मीद्रव्यमाश्रुपात्र॥ कीतद्रव्यस्वामीपरिकीर्तित्वं द्रव्यं केतुसकाशादवाश्रुपात्र॥ यद्यसौ हि
 केताननरक्षोपनिर्णिजेतुनस्मिन् केतनाभिषोऽयः किन्तुनस्मादेवं पयाहत्तरस्यतिः मूले स
 माहने केतानाभिषोऽयः कथंचन मूलेन सह वा दस्तुनाष्टिकस्य विधीयत इति॥ इदमुपल
 लंभ्य केतानामूल्यं नृपादं चोपपात्र॥ यथाह योगीश्वरः विक्रेतुदर्शनाद्युपुद्धिः स्वामी द्रव्यं
 नृपोदमं॥ केतानामूल्यमवादेति नस्माद्युत्पत्त्युपविक्रीति॥ शुद्धिः केतुरिति शेषः॥ यत्र
 स शुद्धोत्पत्तिर्भावे धनमिति न त्रयधनं मूल्यमित्यर्थः॥ यदि पुनरसंनिहितो विक्रेताननरातदा
 नापकालो देयः॥ प्रकाशवाक्यं कुर्यान्मूल्यं चासमर्थयेत् मूलानपनकालश्च देयस्त
 चाध्वसंख्ययेति कान्तायनस्मरगान्॥ यदि पुनस्तमाह शोधयेदिति स्मरगान्॥ यद
 पुनः कथं मूलं चोभयमपि न शोधयति तदा स शुद्धवदंष्टः॥ अत्र नुपस्याययेन्मूलं कथं मेव

नूनपानोत्तदाक्रममेव साध्यादिमिस्ताधयेत्तत्रौच
 ममतिरास्य अश्रमाहये मूलं लुक्त्रयमेव वि ५२

चापविशोधपत्र॥ पञ्चाभिषेकं पवित्रे वनं पुराणोदमेव स रत्निका सा पत्र स्मरणात्॥
पदात्तपरिचर्या देवनमूलं दर्शयन्ति साक्षिभिस्तत्र कृपं शोधयन्ति न तदात्तं हर्म्यं के
नात्तभने अविज्ञानाश्रया क्रीनं न चोभयत्र वामनः स्वामी दन्वा हर्म्यं नु प्रगृहीत
स्वकंधनमिति। एह सति स्मरणात्॥ प्रकाशादिविशेषराप्रयोजनमाह। यद्यप्रका
शं हीनमूल्यं च क्रीणीयानदात्तं विज्ञेना च चौरव घ्रास्यो। ६६। यदि पुनः प्रकाश
मेकाने गृहीतमस्ती क्तनमूल्यं पस्या क्रियायां बहु मूल्यं अल्पमूल्येनेति यावत्। न
यावापः प्रक्रीणीयानदात्तं विज्ञेना चोभावपि चौरव घ्रास्यो च काराहीन
कपादे गृहणात्। पथाह यो गोप्यः॥ खलु मेना न्यविज्ञोते के नु दोषे प्रकाशिते। ही
नाद्गोहीनमूल्ये वेलाहीने च न स्कर २३ ति। हीनात्परापसंभवहीनात्तात्वा गमहीनात्

करणलव्वत्तान्नस्यार्थस्यवेत्ताहीनेरात्राह्यै। संविद्वान्तिक्मेदंउं प्रक्षोतिनल्ल
दराव्यनिरेकमुखेनाहनारदः॥ पाखंडेनैगमादीनां। स्थितिः। समपउच्यते। समप
साजपाककंनहिनादपुदस्मृत्तमिति। पाखंडः। प्रवृज्यावसिताः नेगमाः नानापो
रसमूहाः आदिशब्दाद्यैरिगणादीनां गुरुणा। यथाहकात्यायनः नानापोरसमू
हास्तुनेगमाः संप्रकीर्तिताः नानापुधपरावृत्ताः समवेतास्तकीर्तिता। समूहो
वरिगागादीनां पूगः। सपरिकीर्तिनः प्रवृज्यावसितापेनपाखंडाहस्तेउदाहृतः
आन्तरागनासमूहस्तुगणां सपरिकीर्तिनः शिलोपजैविनोपेनुप्रेरापक्षेप्र
कीर्तिताः। अहंनसौगतानांनसमूहः संउच्यते। चांडालस्वपचादीनां समूहो गु
ल्म उच्यते। गणाः पाखंडेण प्रवृत्तान् प्रप्रेरायस्तथा। समूहस्याश्रुपेचान्येव

धात्वास्तेष्वहस्यति। चानुवर्गस्य पाशूनि रसज्जानि समुद्भवाः। अस्याधर्मसदार
सः साजानिः। परिकीर्तिनिति। एतेनैगमादिशब्दानां शशुपात्तादिपरत्वेन व्या
ख्याप्रमाख्यानाः एतेषां समस्य व्यतिक्रमो विवादपदमित्यर्थः। पाखोऽप्युपपन्ना
सस्तेषां समप्रमात्रमूलकत्वेन न न्यायाध्याहस्तु न सक्तौ विद्य ह्यहानां मपि सभाप्र
पादि निर्माणोऽयमस्य व्यतिक्रमो विवादपदं भवत्येव। न च गुणद्रव्यापहारेऽं मा
ह॥ गणद्रव्यापहर्ता विवाहः ६७। गणो ब्राह्मणसमूहस्तत्रैव गण आदिप्रविने
द्रव्यगणद्रव्यनस्यापहर्ता न यान्तस्मान्नाधर्मपुनरासनप्रपादि निर्माणे
कमित्येव प्रवृत्तेर्वहभिरेकीकृतं द्रव्यगणद्रव्यनस्यापहर्ता स्वगणद्रव्या
विवाहः। संविद्याति क्रमेऽं माह॥ न संविदं प्रश्नं लं चयेत्। ६८॥ न स्पगण

स्य संविदं समपुंकोलं पुवेद निष्क्रमेत्सोपिवीवास्वः॥ यथाह॥ योयं ग्रामादेशो सं
वानां कृत्वा सत्येन संविदं॥ विसंवदेन्नरो भान्नराष्ट्रा हि प्रवासयोदि नि॥ विवास
नवसंवे स्वमुपहृतम कुरणीयं॥ यथाह योगीश्वरः॥ गणद्वयं हरेषु स्तु संविदं लब्ध
ये च यः॥ सर्वस्वरं कृत्वा नराष्ट्रा हि प्रवासयेदि निसां विल्लसरां का हहस्या
नि॥ ग्रामश्रीमिगणानां च संकेतः समपुत्रिया॥ बाधा काले तु सा कार्या धर्म
कार्पण्ये वच॥ वारचौरभधे वाधाः॥ सर्वा साधारणाः स्मृताः नत्रोपशमनका
ध सर्वे नैकेन केन विन्॥ सभाप्रपारे वगृह्णत का राम संस्तुतिः॥ तथा नाथर
दिद्राणां संस्कारोपजनक्रियाः॥ कुलापनं निरोधे श्रु कार्यमश्मा भिरं सनः पत्रे
र्वलिखितपत्रे धर्मा सा समपुत्रियेति॥ वारचौरादिभयापनपनार्थमुपाय

करणमेकासंविदपरसाभाप्रपाद्यमिति। पजनक्रियायागकारणं। कुलापने
दुर्भिक्षादिपीडितसमूहपतिपालनं। नितोयस्तस्येवपावस्तुभिन्नक्षाधारणमि
त्यादि॥ रावरावंराजादिकृताम्यस्यद्राष्ट्रोस्वर्गेनुकउपोषितोमाभूदित्यादिन
दुषेक्षिणांदंउमाहत्तहस्यतिः। तत्रभेदमुपेक्षावापः कश्चित्करुतेनरः चतुःस्रव
रागः षड्रिकास्तस्यदंशोविधीयतेरति। अथप्रसंगान्नितोपसंविदिनिक्रमेदं
उप्रस्तौमि। नत्तत्तत्तामाहकारः। अथसंख्यातमविज्ञानं समुद्रं यन्निधीयते। न
ज्वातीपादुपनिधिनिक्षेपं गणितं विदुरिति। तत्रनिक्षेपापहारिरांप्रत्याह। नि
तपापरायं यं हृदिसहितं धनं धनिकस्य दाप्यः। ६५ रूपसंख्याप्रदर्शनेन परह
स्तविर्त्तिमं द्रव्यं निक्षेपस्तं योपहरति याचमानो यदि न प्रपद्येत सावर्थ्यस्यानि

तैपद्रव्यस्य यावन्नीहृद्विस्तृप्तासहितं निहितं प्रपन्नं धनिकं स्य राज्ञादायः अप
सरो नाशो प्रयोगकोरुपत्तद्वरं। पथाहृद्विस्तृप्ति। भेदेनोपेक्षेयान्पासंगृहीत्वा
परिनाशयन्। पाच्यमानोदनदद्याद्वाह्यं स्यात्सोदयं भवेदिति भेदोत्रसुधना
दम्यत्रस्यापन्नं योगीश्वरोपि। आजीवन्त्वेष्टायादं प्रोदाय संचापितोदप
मिति। हृद्विप्रमाणं चारुकात्मापनः। निक्षेपं हृद्विशेषं चक्रयं किं कथमेव
चपाच्यमानं नवेदद्याद्दृष्टे पंचकं शतमिति। नासौपिदेव राजकुलनाहिना
पथाहृकात्मापनः। अराजं देवकेनापि निहितं प्रपन्नं नास्ति। ग्रहीतुः सभा
तेन रानेन दुच्यते इति॥ यदि गृहीतुस्तत्र कोटिस्तु न स्यात्॥ न चेनाज्जि

निक्षेपाद्यपहर्त्ताज्ञाचौरवह्ण्डनीयः चौरदंडौत्रवधः। उपधाभिश्चपः कश्चिन्नर
द्वयं हरेन्नरः ससहायः सहंतवः प्रकाशं विविधैरिति मानवान्॥ पाचिनादिषु नु
श्वसाहसं दं द्रः यथाहमस्यः पोपाचिन्नकमादापनदद्याहि नंयं वृषान्॥ ७१५
पुनरपन्विधिमनिधापेव मिथ्येव निहिनामिति ब्रूयात्सोपि चौरवे द्यास्यः यथाह
मनुः। यो निक्षेपनायं र्यति पश्चानिक्षेपपाचने॥ तावुभौ चौरवस्यो दाप्यो दंडं च
नत्सममिति॥ चकारात्सख्यापरिमाणगद्याश्च नृत्वादी च॥ यथाह सरव। निक्षेपो
यः कृतोपे नयवाश्च कुत्ससन्निधौ॥ तावानेव सविज्ञेयो विबुधवन् दंडमर्हतीति
कुलसाक्षिणः। सात्सभावेन सहस्यति॥ रहोरत्रे निधौ पत्र विसंवादः प्रतापने॥
विभावकं तत्र दिव्यं मुभयोरपि च स्य नमिति उभयोरपीत्यनेनेति कोवि कल्यो

ध्वनिजः उभयोरनृतनवादि त्वेदं उमाहृतनुः। निहोपस्यापहृत्तरिमनिहोसारमेव
च। सर्वैरुपापैश्विष्टेष्टपथ्येष्टेववेदिकैरिति। दं३ अपूर्वोक्तएव॥ तावभो
पूर्ववृष्टास्यावित्यनुवंगान् अथसीमाविवादेदं३ मभ्योति। सीमापर्यादासा
पचविधाजनपदसमाग्रामसीमानगरसीमाहोत्रसीमागृहसीमाचमि। तदाह
स्यतिः। ग्रामहोत्रगृहादीनांसीमावादनिकोपज्ञे। आदिशब्दादृशनागरयोगा
मसीमासूचनघानहूनगरदेशयोरिति कात्यायनीयांस्ताचपथासंभवंपंचल
क्षणा। पथाहनादः ध्वजिनीमतस्यनीचोवनैधानीमपवज्जित॥ राजसाश
ननीतावसोमापचविधास्मरतेति। ध्वजिनीचक्षुदिलक्षिनामत्सिनीज
ललिंगान्विनानैधानीनिरवानुषागरादिमती। अपवज्जिता। उभयवादि

संप्रतिप्रपन्निकृतापंचणविस्वाधभावेराजाज्ञानिर्मितः तत्रसीमादभेदं देउमाह॥
सीमाभेन्नारमुन्नमसाह संदंउपित्वा पुनः सीमालिंगं चित्तांकारयेत्॥ तामाहमनुः
सीमावत्तांस्तु कुर्वीत ग्राग्रीधाश्च स्वकिं प्रुकात्॥ शास्त्रली शालतालांश्च
लीरिणाश्चैव पादयान्॥ तडागात्पुदयानानि वाप्यः श्रवणा निच। सीमासंधि
प्रुकापार्शिं देवतापत्तना निच। उपेच्छन्ना निच। नानि सीमालिंग नि कारयेत्॥
सीमाज्ञानेनृणां वीक्ष्य नित्यं लोके विपर्ययं॥ अश्वनोस्थीनि गोवत्तांस्तु वाग्भ
स्म कपालिका॥ कुरीषमिष्टकागरशर्करावातुकांस्तथा॥ पानि चैवंप्रका
राणि कालाभ मि न भक्षयेत्॥ नानि संधिषु सीमापामप्रकाशानि कारयेत्॥
अप्रकाशानि कुंभेषु नित्यं विस्वानानि॥ प्रक्षिप्य कुंभेषु नानि सीमानेषु नि

धापवेदिनिवर्हस्यमानः॥ एते लिङ्गैर्ववेत्सीमाराजाविविदमानोः परिसंशयः
वसास्त्रिगात्रामपि दर्शने साक्षिभूतपरवस्यात्सीमावदविनिरागः साद्व्यभा
तुचत्तारोग्रामः सीमान्तवृत्तिनः॥ सीमाविनिर्माणं कुपुः प्रयनाराजसंनिधौ॥ का
सापनः॥ स्वार्थसिद्धौ प्रदुष्टेषु सामनेषु धर्मोचवात्॥ तत्ससन्नैश्च कर्तव्यमुद्धारो
नात्र संशयः संसक्तसक्तरोवेतुतत्ससक्तः प्रकीर्तिताः॥ तेषामभावे सामंतामे
लक्ष्योद्दृष्टादयः॥ पूर्वसामंतापश्चाद्देशान्तरगता मौलाः साक्षान्सीमाकार्यरस
रोत्तदाः॥ अलिखिताः साक्षिगारतिपावतः॥ अत्रोद्दृष्टं निवेत उद्धानाः अत्र सा
क्षिगारतिपावतः॥ तानाह हहस्पतिः॥ ततः योगः सीमानां प्रपलेन प्रकाशयेत्॥
कार्दकेच शिकानाने दर्शयेत् पुस्तकैव च॥ एवं परंपरा हाने सीमाभ्रान्तिर्न जायते

इति ते वरचं र्वर्वापेक्षपाद्दिगुणाः॥ त्रिगुणास्ते पापः द्विगुणास्तनरास्ते पास्तनो न वि
गुणामता इति कात्यायनीयान्। तेषामप्यभावे मनुः॥ इमानप्यनुपुंजीतपुरुषान् च
नुगोचरामव्याधावृष्ट्या कुनिकान् गोपान् कैवर्त्तान् मूलत्वात्तकान्। बालगला
हानुष्टं सन्नीनया० अवतगोवरानिति। तेषां सीमानिर्गणप्रकारमुप्याह सराव
शिरो॥ भिस्ते गृहीतो वीश्वग्विनो रक्तवाससः॥ शुकतेः शपिनः स्वे स्वे नयेषु
स्नेसपंजसमिति। साहिनामसस्यवादित्वे दं इपाहमनुः॥ अथ हेरन्तं द्रयुः सा
मताः सीमनिर्गणे॥ सर्वेष्टयकृष्टयकृष्टं गाराजामध्यमसाहसं॥ शेषां अत्रे
दन्तं वृषुर्निपुक्ताभूमिकर्मणि॥ प्रत्येकं तु जचम्यास्ते विनेपाः पूर्वसाहसां
मौलत्वं ह्यस्य स्तमे इगत्याष्टयकृष्टयकृष्टं। विनेयाप्रथमे नैव साहसे नान

ते स्थिता इति। अपंचदंशः ज्ञानविषयः लोभादिनामथावादेन कात्यायनः बह
नां नुगृहीतानां न सर्वे निर्णयं यदि। कथं यद्वा लोभादं प्रास्तृजमसाहसमि
ति। भेदे व्युत्पत्तेरुक्तं। कीर्तितं यदि भेदः स्यादं प्रास्तृजमसाहसमिति मत्तिना
विशेषमाह व्यासः। ग्रामयोरभयोपंचमयोदात्तलिप्तानदी। कुरुते दानहरणो
भाग्याभागे वशानुरागा। एकत्र कुलपानं तु भूमेरस्य वसं स्थिते। नदीतीरे प्रकु
रुते तस्माज्ज्ञानविवालयोदिति। एवं च नदज्ञापामपीत्याह सरव। अन्यथा
ग्रामासमाष्टिष्वदज्ञास्यपदमही। नद्या राज्ञा यवाद्देवा यस्य न स्यैव सा
महीति। मपदि। क्रमेण इमाह योगीश्वरः। मयोदायाः प्रभेदे तु शीमानि भव
वमणोत्तया। देशे ते त्रेतु हरणे दंश अधमोत्तममध्यमा इति। अनैकत्वे च व्यव

छेदिकाभूमर्पादा। यत्तु। स्यापितावेवमर्पादांमुभपोग्रामयोर्षदा॥ अतिक्र
मंतिपेपापास्तेदेग्राहिशान्तरममितिहृदमनुवचने॥ तदस्यातिक्रमाविषयं
कूपेविशेषमाहयोगीश्वरः। ननिषेधोत्पवापस्तसेतुंकल्याणकारकः।
परभूमिंहरन्कूपः स्वस्यद्वौवहरकमिति। उक्तानिदोशमाहसएव॥
ग्राहमापतनग्राहमनियानोघानवेक्ष्मशु॥ एवएवविधिर्ज्ञेयोवर्षावुप्रव
हारिषु॥ एषः सामनप्रत्यपः। इहस्यति। निवेशकालादारभ्यगृह्वार्या
परान् दिक्केनपावयथाभुक्तंनस्पनन्नविवात्सपेत्। वातापनाः प्रणा
त्यश्चतथानिर्वृहवेदिकाः चतुः शालस्पंदनिकाप्राग्निविशानवालये
न। निर्वृहोमिति निर्गन्तकाएवेदिकाह्यश्चत्वारः चतुः शालचतुर्ह्यारं

संरनिकाप्रलप्रानः कात्मापनः। मेखलाभ्रमन्दिष्ठासगवाहान्नोपवारयो
न्। मेखलाकुप्रमूलवंपः भ्रमोजलनिर्गमः। निष्ठाशेवलमीः नोपचारयेन
चिरंभाम्स्वास्थितान् एष्टिपानंप्रणालंबवुकुः। योत्तरवेश्मभू। पूर्वास्थिती
हृहस्पतिः। वर्चस्थानवृद्धिचपंगत्तोष्टिहंसुवेतनं। अन्तारात्तरकुदासन
कनैयंकदाचन। किन्तु॥ अरन्तिहृयहृयमुत्समपरकुप्रान्निवेशपेत्तु॥ मा
गांदोसखलिखितो। सजनात्तरयसपरिवर्त्तनत्तोरगागृहरथ्यात्तेषुविप
दंदवराजापननेषुपथेष्टमतिपदंकमः। प्रक्रमश्चविपदः पुनः साहासावशि
ष्टं३माह। जातिभ्रंसकरस्याभक्तस्पभक्त्युपिजाविवास्पः०३॥ नाभिभ्रंसंयं
भूदितं सत्करोति विषादिवात्तरापनंरपति॥ द्विप्रेहलहालाहालाहत्तेरिति

स्मरणान्॥ तस्य कामनोभाक्षपित्तभोजनसुभोजपित्तानर्हेऽस्य सर्वसुन्न
चान्॥ सस्वराष्ट्रादिवायुः किंच। अमदास्यासिचोपस्यविक्रयीदेवप्रनिर्माभे
दकश्चो नमासाहसदं नीपः ७४। अभक्ष्याणि मुरादेनिसुरालभुनपलागु
गुंजनाकंकमासादीमभक्ष्याणीतिसंखलिरिवनस्मरणान्। अवित्रोपाणि
वैश्वपृथाजीवनोवास्त्रास्यफलादीनि। फलोपलत्तोमसोभमनुष्णप्य
वीरुपः तिलोदेनरसाक्षारं रदित्तीरंतुनंजलं। शस्त्राशववधुष्टिष्टम
पुलात्ताश्चवर्हिषः। मृच्चर्मपुष्पकुतपकेशन्नत्रविषादिना॥ कोशेय
नीलीलवणमासैकशफसीसकाच॥ शाकादौषधिपिरापाकपश्रुगंधा
स्तथैवव॥ वैश्वत्स्यापजीवनोरिक्तीणीतकदाचनेनिपोमिस्मरणान्

नस्पवित्रयीविज्ञेताप्रश्नदेवप्रतिमांभिनन्निष्प्रुडन्नमसाहसंदेऽनीपः पथाहमनु
प्रविज्ञेयणिवित्रीणान्त्रासराः प्रच्युतः स्वपांमागेपुनरवस्थाथोरजादंडेनभू
पसेति। विन्नप्रतिमासस्वारेनुमभमसाहसरव। नदाहसरव। संक्रमधुपहीना
प्रतिमानांचभेदकः। प्रतिकुर्याच्चतस्त्वंपंसचरद्याद्यानानवेति। ३७ भंदगेकान्मा
पनः। हरेछिघारदेद्यापिदेवानां प्रतिपापदिः न हरेवेवपाभिद्यां। म्माप्रपात्स्व
साहसंमिति। मिषुभिप्याभिवलुनेषुपुरुषेषु। ७५। राजसंवधिप्पुमनुष्येषुयोवे
पशास्त्रुपथमजिज्ञप्सवेद्याकस्तिनमागेनोपचरति। स उन्नमसाहसंदेऽप्रः
पथाहस्यति। अजापन्नोबंधनं चंपश्चव्याधोरनत्ताविन॥ रोगिभ्योये
थोपचचरन्मुपारत्नेसंदेवचौरभिषगिति। तंचंशास्त्रं॥ मध्यमेषुमध्यमे। ७६॥

मध्यमेष्वराजसंवेधिषुमानुवेषुमिथोपचचरन् मध्यमेस्माहसंदेप्रः। निर्वहप्रथ
मे। ७७ निर्वहप्रथमंदमं॥ मानुषोमध्यमंराजमानुवेषून्नमंनयेनि॥ अथदत्ता
प्रदानेदंउप्रस्तोति। नल्लक्षणमाह नारदः दत्ताद्वयमसम्पत्पुनरादानुमिथ
नि। दत्ताप्रदानिकं नाम व्यवहारपदे हि तदिति। इदमेव दत्तानपाकर्म पूर्वमसम्प
त्तिनिविशेषणाल्लौकिकी लौकिकदानभेदेन संज्ञाह्वयवत्स्यात्तत्॥ तन्निरा
पमाह नारदः। अथदेवपमापेयंवदन्नं वा दन्नमेवव। व्यवहारेषु विज्ञेयोदानमार्ग
श्चतुर्विधः तत्र त्वष्टावदेष्टानि देयमेकविधं स्मृतं। दत्तसप्तविधं विधादत्तं षोड
शात्मकं। अन्नाहिंनं पाचिन्नकमात्तिः साधारणं च पुनः। निक्षेपः पुत्रदाराश्च सर्व
स्ववान्वये सति॥ आपत्स्वपिहिक एा शुवर्जमानेवदेहि च। अदेष्टान्माह राचा

पापञ्चान्यस्यैवतिष्ठन्तं। चकारात्स्वीयं नव। सामान्यापां चित्तस्यासमविहारा
अतस्तु नमिति। इह स्मरणात्। आपस्तुपिनरेपानीति शेषः। कुटुंबभरणाद
यं पान्तिं विदतिरिच्छते। तद्देवमुपहृत्वा महददौ यमवाप्तुपात्त॥ परापमूल्यं भू
तिस्तस्यान्नेहात्ममुपाकारतः। श्रीशुक्लावुग्रहायै नमः इत्येतद्विदो वि
दुः। अदन्तु नुभपञ्चोपशोकवेगाद्गुरुजान्तिनै॥ तथोक्तो वपरीहासचम्यास
छलपोगतः बालमूढास्वतंत्रात्तमन्त्रोन्मन्त्रोपवर्जित॥ कर्त्तुममेदं कर्म
तिमन्तिलाभेष्टपाप्मपत्त॥ अपात्रेपात्रमिन्मुक्ते कर्पे वाधमंसंहिते। पर
त्रसारविज्ञानात्तददन्तमिति स्मृतमिति। अद्वैतमस्वतन्त्रानिपिह्यतपाच
तत्राचारिनादिनिक्षेपात्तमस्वतन्त्रासाधारणोस्वतन्त्रसम्भवावेष्टवर्जनीयतपा

परस्वमस्यापि सद्भावादस्वसंश्रुतयेवादेयत्वे पुत्रादिषु प्रनिष्कृते वस्त्वत्तस
भ्रातृपैव च चाददेयत्वे अन्वपे सतीति । विशेषणान्नन्वपस्य सर्वस्वदानग
म्यते । तत्र विशेषमाह कात्यायनः सर्वस्वंगृहवर्त्तनुकुटुंबभरणाधिकं । यद्व्यं
नत्स्वकं देयमदेयस्यादत्तो न्यथेति । सर्वस्वदाने गृहपदासः कुटुंबविण्णवकुटु
ंबभरणाधिकमिति लिङ्गात् ॥ अन्याथा कुटुंबपक्षांस्ततो नूनवानदेयमिस
र्थः अनरावत्तस्य नि ॥ समागमाद्गृहद्वेष्टाद्यप्यत्रैव प्रवीणते ॥ पित्रवापस्व
पंथांस्तत्तद्वा नव्यविवर्त्तनमिति ॥ सप्तैति संख्यावाच्यं न्यप्यन्यथा सप्तभ्य इ
ति स्यात् ॥ समासेन गृहद्वेष्टाभ्यामन्वापापत्तैः ततश्च सप्तसंख्याकारा
मगृहाद्वेष्टाहाय दत्तिरित्येव स्यात्वरतद्देयत्वं समं नूनं चेत्यर्थः सप्तपुत्रकुटुंबं

व्यमिप्रापमेतन्निषमार्थकुटुंबभरणाधिकस्यापिश्रेततात्॥ पित्र्यं स्त्रीपंचेति हि
विधं थावरमुक्तं नत्रस्त्रीपुमपिश्रिविधं॥ पुत्रसमसंख्या न्यूनसंख्यमपि ह्यसंख्यं
चेति। नत्रसंख्यं न चादेयमेव॥ अधिकेन विशेषमाह सरव। स्वेष्टादेयं स्वं यथा मं
वधावारेण वधु कर्मि। यत्स्वपुमपि प्राप्तं स्या वरं न दपि स्वेष्टमात्रेण पुत्रा धनु
मतिविना अदेय न देयमित्यर्थः स्या वरं हि तदचैव पद्यपि स्वपुमर्जितं॥ असं
भूपसुतान् सर्वान् न दानं न च विक्रय इति स्मरणात्॥ पुत्रस्वपुं प्राप्तं धनं म विम
क्तो भ्रातृभिरननुज्ञातमपि देयमिति। मायव व्याख्यातं। नत्रधनशब्देन प
दि स्या वरमुच्यते तदा स्यात्वरं हि पदं। चेत्यादि च न विरोधः। न च नत्रपुत्रादीनामे
व स्वतन्ना भ्रातृणा मिनिभाव्य। अविधनैस्तपस्यामं सर्वे नत्रसमांसिन इति वच

नविरोधात्॥ तस्मान्ननुत्तमपरमविभक्तोपलक्षणमेव। अथपुनरपदेनामद्रव
परतदासमरामादिमुपाक्रमदायाः स्यादरेसमाश्नुपससाहारात्म्यपदि
तस्यास्यस्यावरविषयतावाधेन॥ अविभक्तैस्तत्पत्त्यामितिचविरुध्येत॥ त
स्मान्नद्वेप्रश्नेवेनारेपमितेवद्वारत्वेयंविशेषांतरमाह॥ वंधाचारेणोति। पत्ते
नवित्तस्याद्विहंपकत्वेगृहीतंस्यावरं तदसंवेत्वाचारेणबंधकत्वेनैवदेयं
मयाअपमर्थः। येनद्वेयोदमपाबंधकीकृतंस्यावरंताहेत्युभयमपारदं
मितितैवेवेबंधकमस्त्वितैवंप्रकारेणदेयंनबंधकीकृतंस्यावरमेवदान
योग्यतत्वाभावात्॥ अतएवापिः साधारणवयदिमादेयेरदेपत्वमाहन
रदः॥ इदानीपिअविशेषमाह॥ वैवाहिकमापातेसरदाननविषयनरे

नि। वैवाहिकं विवाहकालस्य शुभदिभ्यो लक्ष्म्यं कृपापातं पितृपितृनाम एतद्विज्ञ
मेरागगतं चक्षुष्याणं शोषं प्राप्तं च पत्न्या वरं न स्य सर्वस्य निरवशेषस्य नारदं
वा स्त्रिकिंतु सावशेषस्यैव कुतश्च न ग्राह॥ सोदापि कृपापातं शोषं प्राप्तं
च पदे च न॥ स्त्रीत्तोति स्वाभ्यनुज्ञानं रत्नं सिद्धिं वा प्रपादिनि। सोदापि के
विवाहकाले भायं पास हलं च॥ विवाहे भावा साहं लक्ष्म्यं सोदापि कस्मिन्मि
न्यासस्मरणं। न न स्या। वरं लक्ष्म्यं नुज्ञानं मेव देवं नामु यात च स्त्री स्वत
स्यापि सन्तानं। तथा च व्यासः॥ विवाहकाले पत्निकं विद्वारपो दीपने कन्या
पास हने सर्वं मविभाज्य नुबधुभिरिति। सर्वस्या वरं जंगमं च स्मृत्यनरेपि। प
तने दुहितुः पत्न्यो स्वपमेव न दानि पातं। मृतजीवति वा पत्न्यो न दपममने

नविरोधान् ॥ नस्मान्नवसुतपरमः विभक्तोपलक्षणमेव । अथयधनपदेनामद्रव्य
परतदासमरामादिमुपाकृम्यदायाः स्याद्वरेसमाश्नुपुसंसाहारान्मध्यपुष्टि
तस्यास्यस्यावरविषयतावाधेन ॥ अविभक्तैस्तूपन्यासमितिचविरुध्येन ॥ न
स्मान्नह्येप्रश्नेषेनारेयमिमेवकारित्वेयंविशेषांतरमाह ॥ वंधाचारेणोक्तिः । पत्नो
नवित्तस्याद्विहंपकत्वेगृहीतंस्यावरंनदसस्मेवंचाचारेणबंधकत्वेनैवदेयं
मयाअपमर्थः । येनद्रव्येणोदमपाबंधकीकृतंस्यावरंताह्वेयंतुभंमपादत्तं
मितितवेवबंधकमस्त्वित्वेबंधकारेणदेयंनबंधकीकृतंस्यावरमेवदान
योग्यंनन्वाभावात् ॥ अतएवाधिः साधारणवपुदिस्मादेधेरदेपत्न्यमाहन
रदः ॥ इदानीमिदंविशेषमाह ॥ वैवाहिकेकमापानेसरदाननविषयन

नि। वैवाहिकं विवाहकालस्य शुभदिभ्यो लक्ष्म्यं कृपापातं पितृपितृनामहादिच
मेरागगनचक्षुषाणं शौर्यं प्राप्तं च पत्न्या वरं न स्य सर्वस्य निरवशेषस्य नारदं
वा स्त्रिकिंतु सावशेषस्यैव कुतश्च न ग्राह॥ सोदापि कृपापातं शौर्यं प्राप्तं
च पदे च न॥ स्त्रीत्वात् स्वाम्यनुज्ञानं रत्नं सिद्धिं वा प्रपादिनि। सोदापि क
विवाहकाले भायं पासहलक्ष्मि॥ विवाहे भावासाहलक्ष्मि सोदापि कस्मि
नि यासस्मरणात्। न न स्यात् वरस्त्वनुज्ञानमेव देवं नाम यात च स्त्री स्वत
स्यापि सत्तात्। तथा च यासः॥ विवाहकाले पत्निकं विहारपोदीपने कन्या
पासहलक्ष्मि सर्वमविभाज्यनुबधुभिरिति। सर्वस्या वरं जंगमं च स्मरन्तरेपि। प
तने दुहितुः पत्न्योस्वपमेव न दानि पात। मृतजीवनि वा पत्न्यो न दपत्तमने

स्थिपामिति। स्तिपाकान्नेस्त्रिपंविनातदपित्तर्यः दानेकिञ्चपाधानपोरम्
पल्लवरागं। दामाधमन विन्नपरतिसर्ववाकशेषान्। क्रमापानुमुक्तायेन
न ज्ञानिभिर्दायादेः पुत्रपौत्रपौत्रैरनुमतेमेव देयं नान्यथा तत्रेषामपि स्तुत
साम्प्रातः॥ यथाह व्यासः ग्रामागते गृहं तत्रैव विप्रपौत्रासमांशिन इति। यो
गी स्वरोपि॥ भूपापित्तमहोपात्तानि च धौ इत्यमेव चानत्र स्यात्स दशसाम्य
पितुः पुत्रस्य वैवहीति। चकारामौत्रप्रपौत्रपौरपि॥ सवर्गापापुत्रः पौत्रः
प्रतिवत्समानवौपापुत्रस्मरणान्॥ सौर्धेरावरसेमजपेरापत्यामंस्यावरदि
धनं तद्वत्तैः स्यामनुज्ञपैव दयेनाम्यथा। नञ्स्थामिनोपि स्तुतान्। यथा
ह गोतमः जेतालभेत्तसांशामिकं विन्नवाहनं नुराजः उद्धारश्चाप्य

जप इति अथ कसंभूष जपेण जेषु ह्यारौ शादै परत्वं र्थः । तेन तत्र स्वा मि नो
पि सत्तात् । न द नु म ति र व श्च की ति । तस्मात्सौ द पि का दि त्रि वि धा त्र पि स्या
वरे स्या दी ना म नु म नै च सर्व द प म म् यान त्र दं श म वि शे ष्य स्तां श मा त्र दे प मि
प ति वा क्य रू पा र्थः । न चि दं मं शा व शो व र म वि भ क्ते सं ग ह्य ते सा धा र ण स्व
त्वात् । वि भ क्ते नु स्व मा त्र स्व त्वा द न र्थ कं त दि त्त न ग्रा ह । वि भ क्त प । वा वि भ क्त
वा दा पा दाः स्या वरे स माः । ए को ह्य नी शः सर्व त्र दा ना ध म ना वि क्त प इ ति ॥
सर्व त्र क्ता ग ते स्ता र्जि ते च स्या वरे वि भ क्ता ना म वि क्ता ना व दा पा प दा ना प
त्र पो त्र म पो त्रा णा नु ल्यं स्त त्व मे तो धा ना ह्य म न वि क्त पे षे को ना धि क्ति प त
इ ति प था ह वा सः स्या वर स्य स म स्त स्य गौ त्र सा धा र ण स्य च । नै वः कुर्यो त्र प

दानेपरस्परमतेविना। विभक्तावाविभक्तावासपिणः। स्थावरेसमाः। एकोघनीशः।
सर्वत्रदानाधपनविक्रपदति॥ समस्तंक्रमंगतस्वाजितं वगोत्रसाधारणम
विन्ननेदंसमस्तस्वविशेषणंविशेषणान्नापत्तेः चकारानुपपत्तेश्च। किनुस्था
वरसेवततश्चाविभक्तस्पष्टपिगिरेक्षात्समस्तपदोपात्तेस्थावरंविभक्त
मितिगण्यते। अथवाविभक्तापोरनुवादेनदानादिनिषेधहेतुतपानुत्पत्त्या
प्रपत्तिपादनेनसंगच्छेत् पूर्वोक्तस्यानुवादासंभवात्। ननुविभक्ताविभक्त
योस्तत्संस्वत्वमनुपपत्तेर्विभागात्तर्क्योपात्ते। पद्ये च जानावहवाएथग्य
माः एथक्त्रिपाः। एथकर्मगुरोपेक्षानवेत्कार्षेयसंमनाः स्वभागमुदिरपुस्ते
विक्रीणीपुरथापिवा। कुर्षुर्पद्येनत्सर्वमीशास्तेस्वधनस्यहीति। नारैरद

वचनविरोधाच्च॥ अस्यार्थः॥ एकजानाः सोदराः एषुकुधर्माः एषुकुश्राद्धादिका
रिणाः एषुस्त्रिणादिकारिणाः एषुकर्मगुणैः कुर्यादिसाधनेर्षुशलोस्त्रस्त्रा
दिभिः रूपेणाः हननक्रियादिकार्येषु नाममसमन्तासंतोपरिस्त्रस्त्रभागावद
धुविक्रीणीपूर्वात्सर्वेष्वेकैक्युः॥ स्वस्त्रासस्त्रादिनादितिचेत्॥ अत्रोच्यते॥ प
थोदत्तास्त्रपिकनाशुपित्रादीनांस्त्रान्मानुममते॥ अस्यापुनर्हानविधा
नानुपपत्तेः॥ तथाविभक्तेपित्रागतेस्त्रार्जितवस्यावरेदानांस्त्रममते॥
अस्यापुनर्हानविधानानुपपत्तेः सर्वदानविक्रपादिनिषेवानुपपत्तेः॥ तथावि
भक्तक्रमागतस्यावरेदानाविषपरत्वापनिषेधरतिताद्यं॥ सामान्यपुत्रदा
नदिसर्वस्त्रासपाचितं प्रति श्रुतेन तथा मस्यनदेपंतव एषास्मृतमिति वार्हस्पते

नाविभक्तदाननिषेधेन शो ग्रह कृपा पातान् न च दाना पुत्ररक्षा स्वे विभक्त संदेह
बुदा सेन व्युत्सार सो कर्पा पं मशानुमिति विधाने दानादि निषेधश्च न नुच्यव
होरसिद्धि बोधनायेति मन्त्रव्य॥ स्त्री स्नाति स्नाम्न नृत्ना तं दत्त सिद्धि मवा प्रुपादि
मन्मानुमन्नि मन्तरेण दाना पुसि ध्वगमान्॥ वस्नात स्नं विभक्ता नामपि पु
त्र भ्रात्रा दीना परस्परं धं ने सुत्वं संवधो स्तोमव श्पमभुपगं तव्यं। सुत्वं हेतु भूत स्वा
मि संवधाना पापात्॥ अथ पा पुत्रे भो विभक्त स्पपितुर्मरणा नंतर पुत्रा रोगा नं
न ह्यनग्रहणा धिका रण ज्ञेः॥ एवं स्व स्व स्प विभागे रान नृत्ना त्वत्मा त र स्प चक्र
पप्रति पहा पुमा दकु त्वे हेतु भावे नानु पुप ज्ञेः न च स्वामिना सा देव स्वत्वं सिद्धि
रिति भाव्यं। न स्परि कृष्य ज्ञपादि बुत्वं हेतु पुपरि गणनात्॥ अथ संवधि सा

धारणयेनानिपुसंगाच्च। नत० अविभागस्वरिक्पुपदामिपेपाप्रतिवेधदापस्व
रुपाभिभवैनसंविभागपदामिपेपसंप्रतिवेधदापस्वस्वरुपाधिवंजनेनार्थवत्ते
सिध्मति। तस्मादस्मेवविभक्तानामपिपरस्परपनेस्वत्तसंवेपरतिसिद्धसंव
पत्रविभक्तानामपिस्थावरादोरानादिनिषेधः स्मार्यते। तत्रनमुपोद्वलपत्ति॥
अत्रतुस्वाप्पमरणानतरविभक्तानामपितद्वनगुहणाधिकारसाधपतीति
सनिर्वमनवयंतहानयेविवस्तिनसर्वदानेन विद्युतश्चुत्सर्गापवादपोरे
कविषत्तान्मथानुपपत्त्यास्यनिषेधस्यविभक्तस्यविषयताकल्पनावशंप्रभा
वाच्च॥ नचविभागेनस्वत्तसाधारण्यमुपमर्त्यस्वत्तासाधारण्यंजन्यतश्चपि
निपमः एकस्यादेवप्रतिमापोदास्याचाहृणोभात्रोः स्वरुपाविभागसंभवान्

स्म द्वा रा च निषेधा मर्पा पाचन रु पे प र्पा प क र्म कारणा रूपे वा विभागे पि स्वतः साधर
रा पा न पा पा त् ॥ न च प र्पा प क र्म कारणा दि वि भा ग स व रा त ने ति वा च्यं । प र्पा पा
नि क मि त्पु र न भि पो ज्य ता पा ता त् । नि स दा त्प र्पा ज्य स्य च्च ने ना या प र्पा ये मे ना दा
न गृ ह णो दे वा भा व प्र सां गा त् ॥ ए कां स्त्री का र पे त्क र्म य थां शे न गृ हे गृ हो व ह्यः
स मां तो दे वा दा सी ना म ष्य पे वि धि रि ति त्त त्त स्य नि स्म रणा च्च ॥ न च वि भा गा न
ये क्य प ये ए भो गा र्ह ता पा द क ते ना ये व त्ता त् । न च प ये ए वि नि पो गा र्ह त्व मे व
वि भा ग प्र पो ज न मि त्पु न्कं विं च ॥ अ वि भ क्ता पा भू ता व नु छि त्त स्य ध र्म स्था ने ष्यं
श भा गि नो भ वे ति न वि भ क्ता पा मि त्पु नो पि वि भा ग स्था ये व त्ता त् । ना र द व च न
नु क मा ग स्वा र्जि त स्था व रा नि रि क्ता पा न वि ष प सी शा स्त्रे स्व प न स्य ही त्प ने

नासाधारणस्वत्वात्परदधनचनविषयत्वाविष्करणारेसर्वसुख्यो ननेवस्वत्वात्तिग्र
मसामनरापादनुपररणोदकदानेपडिगच्छतिमेदिनीतिरापाचदानामिवग्रामा
दीनामपिस्वत्वापत्तिस्तेषामपिस्थायैरेनुपनिश्रवणादितिचेत्॥मेवेजरापाद
नांजन्मनैवस्वत्वाभ्युपगमान् ग्रामादीनानुनकार्यविर्दपीतिवैसहस्यमेवस्थाने
ग्रापत्कालादौदानादिकुर्वात्तधर्मोमहापातकादिप्रापश्चिन्नंनपित्तप्रादु
दिनस्यानुकल्पेनापिसिद्धेरित्यलंप्रशक्तावुप्रशक्त्यादेपमहशार्थदानार्थः
दत्तंलोकिकारानाहंपरपमूल्यादिअदत्तंभपाविनादत्तमपिस्वत्वाभित्तप्राप
वत्तनीपत्तेनकामक्रोधास्वतंत्रार्तलौबोन्मत्तप्रमोदिनैः अस्यासागरिरहासाच
पदृत्तंनमुनहरोदिनि।कात्यायनस्मरणान्॥षोडशविधस्यापरदत्तस्येदमुपल

हरणो। नत्र मया दीनि प्रसिद्धानि उक्तो बोले वपरी हा सो हा स्पेय त्या स्पेयो मरा नं सुल
योग शताभि संधि ना सह अत्र योगवा लादि धिर पव जिर्न तं पाति नितं। मस्त छे न भि
तः। अस्व तंत्रो धार्यादिः पत्तो पदे न उ म न्नो वा नादि ना। म म दु प कारं करि ष्य नी ति
प्रति ला भे हा अ प्रा वे वि श्र मे वि द्वा नि मु न्ने प र्त्ता र्थे प्रति गृ ह्य घ्ना दि कर ण म ध
मे सं हि त सि ति। नत्र प्रति श्रु त्या प्र दाने निर्णो प ए र्व के रं ड मा ह॥ प्रति श्रु त्या प्र द
पी त ह पं पि त्वा प्र थ म सा ह सं रं प्रः ७२। प ह ह ह ह र्थि नां नु भु मि र म हं दा स्मा मी ति
वा चा प्रति ज्ञा तं न न्यो नि श्रु त मं त भां वि ण य थ न या प्रति श्रा वि त मि ति या च त्त सा
प्र द पी प स्मे प्रति श्रु तं त स्मे त हा प पि त्वा रा ज्ञा प्र थ मा सा ह सं रं प्रः। प णा ह का
ना य नः से त पा पः प्रति श्रु त्वा स रणा प प्रति ग्र हं। न द पा ह रा व ह्ना ष्यः प्रा मु

पात्सर्वसादसमिति। प्रतिग्रहपदेन धर्माभिसंधिर्धनितः न दाहसारीतः वाचैवपन्ना
नितान्तं कर्मणा मोक्षपादितं। असां तादृमसं पुनः मिह लोके परे च वेति। अतएव न
वनरकमाहसराव। प्रतिष्ठातायां दानेन दत्तस्या छेदनेन च। विविधान्तरकाम्या
नितिपंग्णो नोच जायत इति। एतेन श्रौतहादिना प्रतिष्ठातायां दानेन दोष इति
सिद्धान्ति। धर्मायां ताभावात्। दत्तस्य न प्रत्याहरणं स्वत्वस्य नित्यत्वं न परस्व
तस्य चोत्पत्तेः। अतएव धर्मायां प्रतिष्ठातमेव पुत्रादिदायनीयो नाम्नादिमाहवा
त्पापनः स्वस्यो नात्तं नावा दत्तं प्राप्तिं धर्मकारणान् अदत्तात्तु भूते दास्यस्त
त्सु नो नात्र संशय इति। कुपित्तदापवादमाह गौतमाः प्रतिष्ठातायां धर्मसंयु
क्ताय न दायादिति कोऽशविधस्याप्यदत्तस्य प्रत्याहरणीयत्वेनैव प्रतिष्ठातदा

नंदरापास्तं। अतएव कात्यायनः प्राणं संशयसापन्नोपोमां संतारपेदिनः सर्वस्वं
नेमरास्यामीत्युक्तोपिनतथाभवेत्। पस्तकयस्यसिद्धार्थमुक्तोचः स्यान्मतिश्र
तः नस्मिन्नपि प्रसिद्धेर्धेनदेयं स्वात्कायं वन। अथ प्रागेव दत्तं स्यान्मतिदप्यः श
नं वलान्॥ ६३ चेकारशा गुणमाहुर्गोर्गोपमानव इति। तथैवादेयस्याप्येव वि
धस्य दाने प्रतिश्रवणं चानासिद्धातिक्चित्स्वत्वात्क्वचित्स्वनिवेधादिति पथा
हमनुः अदेयं पश्चमेद्गृह्णानियश्चादेयं प्रयच्छति न वा वृभौ चोरे च घ्रा स्यो
दाप्यौ चोन्नमसाहसमिति कूटसाक्षिणां दइमाह॥ कूटसाक्षिणां सर्वापहारा
कार्यः २८॥ साक्षिणो वृत्तमागालक्षणास्तैस्तोभादिना कूटेन कपटेन
परिष्ठासं कुर्वन्ति न दानेनैषां सर्वं स्वापहारात्कार्यः। तथा चमनुः। लोभानं

हाम्रपोमैः आत्मा मक्रोधान्न धैववग्रज्ञानाद्वाल्पावाच्च सात्त्वित्तणम
अतरति। तत्रमप्रतिमिभिर्नरेऽसाहसराव। लोभात्सरह्मं प्रसक्तमोहात्सर्वं न
साहसं। मृपाहोमध्यमोरेऽौ आत्मा सर्ववत्तुर्गुणः। क। माहं शगुणप्रोक्तं क्रोधादि
पुण्यपरा। अज्ञानाद्देशते एतौ वालिस्थाष्टनमेवत्विति॥ मोहो विपरीतज
न। कासस्त्र्यभित्तापः। अज्ञानमसस्मयज्ञाने॥ वालिशंवात्मा॥ ज्ञानानु
म्यारतिपावन। शेषं प्रसिद्धं। द्वौ मध्यमावेक उन्नमसाहसप्रथमसाहसं च
तुर्गुणः। उन्नमसाहसरव। तदेव दर्शगुणो साहसं ह्मद्रूपपर उन्नमसाहसे
विगुणं सरह्मत्रपमिति। तत्रमूलोक्तं भूम्यन्तविषया सर्वभूम्यन्ततेहं नो
तिहो वाधिवप्रचरणान् मानवंतुहिरण्यपादिविषयं अभ्यासेन सरव क

रसात्प्राप्तुं कुर्वाणां स्त्रीन् पार्श्वे धार्मिको नृपः पचासहं विवाहास्त्राणानुविवा
सपेदिनि। पचासनमरणां विवासनं नृप्राग्याख्याने सत्कदलपासापेनृपो
गीश्वरः। एथकृष्टयकृष्टनीपाः कृष्टकत्साक्षिणस्तथा विवादादिगुण
रं विवाहोऽत्रास्त्राणः स्मृत इति। विवादादिवादपराजपनिमिज्ज्ञान।
अपचसर्वोपिरं डो लोकि कप्रमाणेन दोषनिर्णयेन दभावेत्तासमाहराज
देविकमसर्वोभूवेन पथाहमनुः पस्पदृष्टेन समाहादुक्तवाक्पस्पसा
क्षिणः। रोगागिर्ज्ञानिमरणां क्रमोदायोदमंचसरति। सभ्यदोवेदं उमाह
उत्कोचोपजीवेनां सभासांनावा। २०॥ सभाउक्तलक्षणास्तेपघुक्तो
वमुपजीवन्ति नरा नैषामपि सर्वस्वापाहारः कापः चकारादन्नापवा

मानिर्वाहनेच। पथाह हस्यतिः। अथापवादितः सभास्तथैवोक्तोच जी
विनः। विस्वस्तवचक। श्वेवनिर्वाहः सर्वेष्वनरति। निवस्तिनच सर्वस्वापहा
हराननरंकापैउक्तोच जीवि नोद्व्यहीना नृहता प्रवा सपेदिति पोगिस्वर
रागात्। सभापरं प्राद्विवाकस्यापुपस्तनराग। अनिरागी तेनुपयर्थे संभेधेन
रहोर्थिना। प्राद्विवा कोपिदंशः स्यात्सभा श्वेवविशेषनरनिकात्मापन
स्मा रागात्। इदमपिमहापराये अथासेवावेदितव्यमल्पविषयेनुपोगीस्वर
रागाह्वोभादप्राह्यापिस्वरनपेनादिकरिणः सभाः एष्वक् एष्वक्दंस्या
विवादादिगुरादममिति। अथापि विवादेदं उग्नोति। नत्स्वरपचोप
रिणाहस्यति॥ नत्रैकेस्पोभपचाधिकरगोदं इमाहः। गोवर्ममात्रापिकाभुव

ममस्वाधीकृतानां तस्मादनिर्गोचराम्यस्य पः प्रवृत्तेस्तव धः ॥ ८१ ॥ गोचर्मवत्स्यमाण
लक्षणं तन् मात्राप्रमाणं पस्यासागे चर्ममीत्रान्नोपाधिकाभूत्नामेकस्य
एवं पाचीकृतं कृतकाला कृतकालगोप्यभोगान्नमाधित्वं नीतान
स्यान्मर्त्तमर्गादाधिमि मित्रद्वयदानेनामौ च पित्तौ वा न्यस्यापि पौद्र
व्यातिशयलोभेनाधीकृर्पांस्तव धः ॥ आधीकरणेन सोपाधिकपरस्वत्वे
नमास्वत्वप्रतिबंधेनाधानुरस्यामितुल्यतया प्रयोगान्ननाधिकाभा
न ॥ पथारुकास्यापनः ॥ आयुर्मेकहृषो पस्तकृर्पांत्काप्रतिपभ्यवेत्तानपो
एवं कृतं ग्राह्यं नत्काज्ञाचौरदंडभागीति ॥ प्रतिपं ह्यवस्येति पावनं ॥ अ
पमेव ॥ ८३ ॥ आहिनस्यासादानविज्ञपोर्दीप्तस्यान्मत्राधानचिक्रययोः

वित्रीतस्यामत्ररानाधानपो अद्रष्टव्यस्तत्प्रापत्वात्। प्रपद्येदिनि साम
मपरोपादानाच्च अत्राधाधीकुर्पोदिनेवाचक्षते। एवमग्रेपि द्रष्टव्यं गोचर्म
मात्राधिकमिति विशेषणस्यार्थवत्तमाह। ऊनाचेत्तयोऽशसुवर्णानि प्रः
पुनर्गोचर्मभूतपरिमानाभुवमेकत्राधीकृतान्ततो अनिमोद्ये वा मत्राधीका
रेति ददाति वित्रीणीते वा स योऽशसुवर्णान्दं प्रः गोचर्मलक्षणमाह। ए
कोऽप्रापापदुमन्तरः संवत्सरफलं। गोचर्ममात्रासाहोर्णो स्तोकाय वि
वावह। ८३ पस्यामुच्यते त्रीणादिफलसंवत्सरफलं। गोचर्ममात्रासाहो
र्णीपावदेकोपथे एवमप्रापात्वात् प्राधिकावाभूमिगोचर्ममात्राहेपा॥
एकस्यामपत्राधीकरणेकस्यासावित्यत आह॥ पयोर्निदिष्टमप्राधिसौति

वदेतां पदानसौः पस्मभुक्तिफलं तस्मै वलात्कारं विना कृता ॥ २४ ॥ पराकश्चिदेकमेव
क्षेत्रादिकमेककालमेव लोभाति शययह्योराधी करोति तदा पयो स अपि निद्रि
मः तयोः परस्परमायि स्वेव पेविवादे पस्मभुक्तिर्येना सर्वभुक्तास्तस्य फलं ॥ तस्मै
च समवति न पुनरभो नुरेने न तुल्यकाला सिद्धो भोग एवा एवा प्रयोजको न कि
पामात्रमिमुक्तं भवति यथा हर हरस्पतिः । क्षेत्रमेकं दृष्ट्वा वं पेदत्तं पत्समकालि
कं ॥ येन भुक्तं भवेत्सर्वं तस्मै तस्मिन् सिद्धिमाप्नुयादिति । वयोदानं विक्रयोरुपलभ
णं । प्रदाने विक्रये चैवं विधिसंपरिकीर्तितं रति । तस्मै वशेषान् ॥ अथ विशेष
वक्ष्यामः कालं मेदेनैकस्योत्तपन्नधानासौ न भुक्तिरहितापि पूर्ववत्क्रियावत्
वती । आधोपनिग्रहे कौने एव नुवत्सवन्नरेति योगि स्मरणान् ॥ पन्नु ॥ अ

धिसुहृदिविधः प्रोक्तो जंगमस्य वरस्तथा॥ सिद्धिरस्योभयस्यापि भोगोपपत्ति
नाशयेति नारदवचनं॥ तत्तुल्यकालाधानद्वयविषयं चार्हस्य तेनैकवाक्यत्वा
त्॥ अथ याविसामान्यस्य भुक्त्या प्राप्तवत्येतुल्यकालाधौ विशेषवचनार्थक
त्वं वाच्यं॥ स्वीकरणात् सिद्धिरित्यस्य फलमाधौ प्रतिग्रहे जीतरत्नत्वापास्य
कारणा क्रियासापूर्वावलवन्ती स्वीकारदिनानुपूर्वा नवलवन्तीति विहृतम
वाप्यैस्तत्पूर्वापरविरोधा॥ विमं॥ तथा हि उत्तरक्रिया प्रवृत्त्यापवादपाध्यादो
र्वा नवलवत्स्वरैस्तुल्यतस्याश्च भुक्तिभवेनाप्रावात्ये उत्तरस्यामातिप्रसंगो ना
पवादत्वासंभव इति पूर्वग्रंथविरोधतः॥ आगमेपि वलनैव भुक्तिस्तोकापि प
वनोऽमेत्पूर्वापरकालापरिज्ञानेन सरिज्ञानेन विगुणोपि पूर्वकालागमस्य

यवलवानिमुत्तरयंथविरोधश्चेत्तास्तांस्तद्विरोधेन॥मुक्तिर्लेख्याघुपलक्षणां॥
आधानंविक्कपोदानंलेख्यसात्त्वतन्तुपुत्र॥एकक्रिपानिवेशेनलेख्यंनत्रापह
रकृमिजिकात्मापनस्मरणात्॥अप्रमथः॥एकस्थाधौसाक्षिणःसन्तिअम्यस्पले
ख्यसमकावाभिन्नकालवातत्रलेख्यबलवदिति॥२॥लेख्यसिद्धताविशेषेपि
सएवअनिर्हिंशच्चनिर्हिंशमेकत्रविलेखि॥तविशेषलिखितस्यापकात्माप
नोबुवीदिति॥पदेकस्मैनाममात्रेणआवितंनप्रदर्शितमम्यस्मैतस्यदर्शि
नं॥तत्रप्रदर्शितमेववलवत्॥पदैकस्मैप्रदर्शितमम्यस्मैलिखित्वादत्तंनत्र
लिखितंवलवदिति॥पत्रतुपोग्रामोमपाखोलस्यस्तनेबंधकरमुत्तवांस
घोनबंधकरस्याहसएवापयत्तदास्यविधेननददित्वेनिर्दिशेत्॥आकाश

भूतमारुध्वादिदं नैव ते दध्वेदिनि। रदं च समकाले भिन्नकाले चाधानादि ह्ये
समानं। एवं भुक्तिमात्रस्य प्रावृत्त्युपपत्त्यावपवादमाह। वत्सात्कारविनेति। पृथुसो
भुक्तिर्वत्सात्कारकज्ञानभवति। तदा प्रमाणं अमयात् प्रमाणमेव। भोगाविशे
षेन विशेषमाह। वशिष्टः पृथेकदिवसेनौतुभोक्तृत्वाभावात् प्रागजौ विभज्यापिसंमं
तेन न भोक्तृत्वरिति नि० श्रुत्वा पुरति। तेनापरेणार्थे निना समसरेण येः। आधानवि
कप्रपो समवायेषाह स एव। पृथ्वं नरमाभ्यापविक्रीणीते नुतं पुनः किं मते योर्व
लीपमाना। प्रक्तं न वत्तवत्तरमिति॥ अपमर्थः पृथ्वं माहि नं गृहादिन हून
परत्वेव यदि स्वामी तदस्य विरक्तीणीते न चोदात्तदाधानो वत्तमनोन ज्ञेता
पावहूनस्माभमाधानुरेव हि ते स्वत्वात् विक्रेतुश्च पावह्यापात्रधनदानं स्वत्वा

भारस्वामिविक्रपतुल्यत्वात्। आपानविक्रपदानानां योगप्रयेष्वाहसएव। कृतं प
त्रैकदिवसेदानमापानविक्रपं॥ त्रयाणामितिसंदेहे कथं तत्र विवितं पेन॥ त्रयो
पितृहृन्धुर्मेविभजेयुं शतः उभौ चार्थानुसारेण विभागेन प्रतिगृहीति। उभौ
पुनिक्रकेतारौ चार्थानुसारेण दत्तधनानुसारेण भागद्वये गृही पात्राप्रतिगृही
रतीपं भागमित्यर्थः। भोगस्त्रिपावुलहेतोरभावेन तिष्ठरागमपि त्रिपाणां नु
त्यवुलतपाश्च मत्तरस्याश्च विबाधं योगोत्सर्वकास्मात्मात्रस्याप्यसत्त्वात्॥
तदेनदप्परागपि कमूल्याधिविषयं त्रयाणामप्यसत्त्वे बाधमरणदमत्तरोधन
गृहीतारदमत्तरश्चाधिप्रतिगृहीतानुन किं विद्वेदस्य स्पर्शपर्याप्तत्वेनादेय
त्वादिति॥ आगमसिद्धो भोगो हेनुरिच्छुक्तभोगः पुनः द्वितीयादशः प्रमारागमित्य

नञ्च॥ सागमेननुभोगेनभुञ्जेत्सम्यग्पदानुपन॥ आहर्त्तालभतेतत्रनापहर्षेणनुन
त्सुचिन्त॥ ८५॥ स्वतरेनुःप्रतिग्रहकपादिरामस्तेनसहवर्त्तमानःसागमस्तादृशेन
भोगेनसम्यक्प्रत्यर्थिसंनिधानेनिः॥ प्रतिरवमविष्टेदेनदीर्घकालंपत्येवादिक्तंभु
ञ्जेन्नराहर्त्ताभोजेवल्लभतेनकेवल्लभोक्तानदपहर्त्तेशक्यतेअपमर्त्यः॥ पदेकस्मि
न्नेवक्षेत्रेकस्त्रिभोगमात्रंप्रदर्शयन्निष्प्रसक्तविशिष्टंभोगंनत्रविशिष्टभोगस्ये
वप्रापणपनकेवल्लभोगस्यवल्लभोत्पादिनापितत्संभवात्॥ अमरवभोगंकेव
ल्लभोपस्तकीर्त्तयेन्नागमत्सुचिन्त॥ भोगदुलापदेशेनविज्ञेयस्वतुतस्कररतिस्म
रति॥ अतश्चासागमोदीर्घकालोनिरंतरौनिराङ्गोशःप्रत्यर्थिप्रसक्तश्चेतिपंच
विशेषणविशिष्टोभोगः प्रमारागमितुक्तंभवति॥ पदाहवासः सागमोदीर्घव

लक्ष्यविद्ये दोषरपो सितः प्रत्यर्थि संनिधानश्च पंचांगो भोग इत्यत्र इति॥ सागम इति
विशिष्टोपादानं दीर्घकात्वरि विशेषानेतरसम्भवावेष्ठागमहीनस्य भोगस्य न
प्रामाण्यमिति दर्शयितुं यथा ह नारदः आगमेन विशुद्धेन भोगोपातिप्रमारात्
अविशुद्धागमो भागः प्रामाण्यं नैव गृह्यतीति॥ अतएव विनागमं नुपो भुङ्क्ते बह
महशताम्यपि॥ चौरदंडेन तं पापं दंडेन नृपि चोपनि रिसनागमभोगे दंडोपि स
पते। पत्न्यपहि नागमप्रत्यंतं भुङ्क्ते एवं स्त्रिभिर्मवेत्। नत छया कपमपाहर्तुं क्रम
त्रिगुणपुरुषागतमिति॥ तदपि शतवर्षां पिका लास्यपेनागमोपलब्ध्या संभवार
मंतमुपलभ्यमानभागमं विनेति। आख्येपं। आगमविनाभीग सह श्रेया
स्वत्वानुसृजैः पोपं विशिष्टो भोग उपपादितः सकुत्र प्रमारा मिसत आह। वि

भुक्तेन पद्वयं भुक्त्वा चरेण धर्मतः ॥ तस्मिन्नेतेनावाच्यो सो भुक्त्वा प्राप्ते हिन स्यत
न ॥ ८६ ॥ पद्वयं गृह्ये जादि पिता भुक्तेन तस्मिन् पितरि वेत्ते सो पुत्रः कुन स्वपेदे ह्ये
जादि स्वह्यमिति न व वाच्यो नाभिपो ज्यः हि पत्तो भुक्त्वा चरेण धर्मतः सो भु
क्त्वा चारः प्रतिगामस्तेन पितर द्वातेन भुक्त्वा वस्व पितर साधारण धर्मतो वल छ
लादि राहि मे न तस्य पुत्र स्यत न्याप्ता पितर गृह्यं पिता महस्या प्युपलक्षणां न
ल्यन्यापत्वात् ॥ अप्रमथि संधिः पितर पिता मह भुक्ते देवादि कं भुजानः कुन
स्वपेदे ह्ये जादि कमित्यभि पुक्ते अदमुक्तास्मा ल्लुक्त्वा स्वमिवा पिता महे न वौ भु
क्तेन यामपापि भुज्यत इत्यागमं निदिशत् ॥ तत्रागमाभावश्च निवेसति रं म
स्तदाभावे आगमा दुनु ह्ये पितरं मः कितु विशिष्ट भोगानु ह्यारणो ॥ पथा

हयोगीश्वरः आगमस्तुक्ततोषेन सोमिपुत्रस्तमुद्धरेत् ॥ ननस्तुतस्तस्तुतोवाभुक्तिः
स्तत्रगरीपसीति ॥ प्रथमे आगमः द्वितीयेन तीयेन च पुरुषे भुक्तिरेव दर्शनीयाः परं
तुसागमाः आदौ नुकाराणां दानं मध्ये मुक्तिस्तुसागमाः कारणां भुक्तिरेवैका
संतता पाविरेता नीति नारदस्वरणात् ॥ आदौ प्रथमे मध्ये द्वितीयेन च पुरुषे
सागमा आगमज्ञानसहिता आगमज्ञापकनाशेन कात्यायनः प्रनष्टा एव
लेख्येन भोगारुढेन वादिना ॥ कालः प्रेषाणां दानां वंकीर्त्तवीर्यानि संसदीति
प्रनष्टमागमस्य कृपा देलैख्यं पञ्चपुस्तकेन भोगमात्रप्रमाणानामुक्तस्याह
वा एतावत्कालममुक्तसमक्षं मत्तिश्चादिभिर्षेपावभुक्तपि निवृत्तव्यमित्यर्थः
चतुर्थे पुनः पुरुषत्रयागता भुक्तिरेव प्रमाणायागमाज्ञानाभावेऽपि परं त्वना

गमत्वा। ७० निम्नपे विरंजनमविज्ञाने भोगं भोगान्नचालपेदिति कात्यायनस्म
रणान्। अविज्ञानमात्रागमत्वेनेति शेषः सागमेति दीर्घकालत्वादीनां चतुर्णां
मपि विशेषणानामुपलक्षणं तादृशं स्वतन्त्राद्यभिचारिणो न प्रामाण्यात्
आगमज्ञानस्य क्वचिदापवादमाहः॥ विभिरेव नुपापन्ना पुरुषे भूषाविधि। तेर
व्याभावेपि ज्ञानचतुर्थः समवायुपात्तः॥ २७॥ पाभूस्त्रिभिः पुरुषैः पितृपिताम
हप्रपितामपैर्पृथाविधिप्रतिग्रहाद्योगमपूर्वकं दीर्घकालमवच्छिन्नग्रतिस्य
समस्तनपाभुक्तानां भुवमागमकालेख्यादिभावोपचतुर्थः पुरुषो विशिष्ट
भोगमात्रेणैवाप्राप्नुयान्॥ यथाहत्तरस्यति। स्यादरेषु विचारेषु भुक्तिस्त्वेषु
पृथक्॥ स्वतंत्रैव हि सातेषां प्रमाणस्यार्थनिराण्येति। स्वतंत्रावरमूलभूता

हृषीकेशः आगमस्तुक्ततोषेन सोमिपुत्रस्तमुद्धरेत् ॥ नतस्तुतस्तस्तुतोवाभुक्तिः
स्तत्रगरीपसीति । प्रथमे आगमः द्वितीयेन तृतीये च पुरुषे भुक्तिरेव दर्शनीयाः परं
तुसागमाः आदौ नुकाराणां दानं मध्ये मुक्तिस्तुसागमाः कारणां भुक्तिरेवैका
संतताया विरेतानीति नारदस्मरणान् । आदौ प्रथमे मध्ये द्वितीये च पुरुषे
सागमा आगमज्ञानसहिता आगमतापकनाशो नुकासापचः प्रनष्टाणाम
लेख्येन भोगारुहेन चादिना । कालः प्रेयसाणां दानां च कौत्सेवीयो निसं सति
प्रनष्टमागमस्य कृपादेर्लेख्यपत्रं पश्यते न भोगमात्रं प्रमारोनामुक्तस्माद्
ज्ञाएतावत्कालममुक्तसमस्तं मत्पिशादिभिर्मपावभुक्तपिनिवृत्तव्यमित्यर्थः
चतुर्थे पुनः पुरुषत्रयागता भुक्तिरेव प्रमाराणां गमाज्ञानाभावेऽपि परं त्वना

गमत्वा॥७०॥ निश्चये विरंजनमविज्ञाने भोगं भोगान्नचालपेदि त्रिकात्मापनस्म
रणान्॥ अविज्ञानमात्रागमत्वेनेति शेषः सागमेति दीर्घकालत्वादीनां चतुर्णां
मपि विशेषणानामुपलक्षणानां ह्यस्यैव स्वत्वात् अभिचारिणोत्तेन ग्रामाणाम्
आगमज्ञानस्य ह्यविद्यापवादमाहः॥ विभिरेव नुपायं नृपुरुषैर्भूषाविधि। लेर
ख्याभावे पितृगतं चतुर्थः समवायप्रपान्॥ ७१॥ पाभुत्विभिः पुरुषैः पितृपिताम
हमपि तामपैर्पयाविधिप्रतिग्रहयोगमएव केदीर्घकालमवच्छिन्नगुतिस्व
समक्षनपाभुत्वात्तां भुवमागमकालेख्यादिभावेपि चतुर्थः पुरुषो विशिष्ट
भोगमात्रेणैवात्राप्रपान्॥ यथाहृत्तरस्यति। स्यावरेषु विचारेषु भुन्क्तिस्त्वैपुरु
षीवप॥ स्वतंत्रैव हि सातेपाप्रमाराणं स्वार्थनिरागेऽति। स्वतंत्रावरमूलभूता

गमनिश्चयानपेक्षैः सर्वः पञ्चाहवात्मापनः मुक्तिस्तद्विधा प्रोक्ता सागमाना
गमानाया ॥ विपुरुषीयास्त्वनत्राभवेदल्यानुसामगमेति एतेन विपुरुषपुंषं नम
गमस्तानपेक्षाचतुर्थं नूनं सेतुन्ना भवति वि। पुरुषीयस्मात्त्रं कालोपलक्षणा
मम्यथैकवर्षाभन्तरे विपुरुषप्रकापगमसंभवादितीये च निरगमपाः मुक्ते प्रा
माणप्रसज्येन श्रुत एव व्यासः वर्षाणि विंशतिर्भुक्ता स्वामिना व्याहृता सनी
साक्षेण पौरुषी भुक्तिर्हि गुणा च हि पौरुषीः विपौरुषी तु विगुणा न तत्रान्येषा
गमरनिविसद्वापिंकी पौरुषी त्वाहृत्तहस्पतिः पिता पितामहोपस्य जीवे च
प्रपितामहः विशत्समापा भुक्तानुभूमिरव्याहृता परैः मुक्तिः सा पौरुषी
क्षेपा हि गुणा च हि पौरुषी वि पौरुषी च विगुणा परतः स्वाच्चिरन नीति

पंचविंशत्समापौरुषीति वा। वर्षाणि पंचविंशत्तु पौरुषो भोग उच्यते इति स्म
येतरात्॥ सषोडशपदाणां मुक्तममध्यमाधमत्वेन न्येव स्यात्तत्र षष्टिवर्षिकमु
क्तिपक्ष उक्तमः सप्तत्यादि वार्षिकारणां साक्षिराणां बहुमुपलब्धेः नवति वा वि
कमुक्तिपक्षो मध्यमः सप्तवार्षिकसाक्षिकारणां कथेनोच्यते पंचोत्तरशत
वार्षिकमुक्तिपक्षस्तथमः पंचदशोत्तरशवार्षिकसाक्षिराणां कथेनाप्युपल
ब्धेरिति। अत्रापवादमारुह्य हस्यतिः। मुक्तिस्त्रिपौरुषीस्थिते सरेषां नात्र संश
यः अनित्यत्वे सपिंडत्वे सकुल्या नाम सिद्धान्तो नै। अत्र सपिंडानां त्रिपौरुषीमु
क्तिः। स्वत्वगमिकाभावतिसपिंडानां तु त्रिपौरुष्यपि भुक्तिर्न स्वत्वगमिके
त्यर्थः। तत्र पुर्विभागस्य वक्ष्यमाणान्तात्॥ उक्तस्य पञ्चान्तरं देवस्य कश्चिदप्यव

दमाह। नखिनोऽंनिनाचैवदंदिणामाततापिनं। हस्वस्वानांतपामेषांवपेहेना
नरोषपाक। ८८। नखिनोव्याह्वारदयःऽंनिनोगोमतिरिक्ताश्चजादयःदंदि
णोवराहदयःएतेषांहस्वश्चोनाश्चोपामेषपरिष्वादीनांचाततापिनामान
नमापंतीत्यातनापिनस्तेषामारणाभिसंपिनाभावतावथेहं नुर्नरोषएतिरोषाभा
वकीर्त्तनचदगभावाथे। मनुष्यमारणादस्वापिक्वचिदपवादमाह। गुरुवाल
होत्रास्त्रावाचहृष्कतः॥ आततापिनमापातहमादेवाविचारपन। ८९
गुरवावापोवत्समागलत्तराःवलम्बाशोऽशान्। चहोऽशीतिकावरःवह
श्रुतःसराववहृष्कतोभवन्तिः लोकेवेदेवेदागविद्वाकोवाकोतिहासपुरा
णकुशलादपेक्षस्तदुत्तिरवाचता रिशतासंस्कारैः संस्क्रानस्त्रिषुकर्म

स्वभिरतः स सुवासा मपाचारिके धृभिर्विनीत इति गोतमो न्न लक्षणो वा स एत
पद्यपि बहुश्रुत इत्यनेनैव ब्रह्मसंज्ञा पलक्षितस्योपापंती द्विपत्वेन ब्रह्मसंज्ञा
स्य निरणीत ब्रह्मसंज्ञा इति वक्तुं पुनरुपादानं मेव मम तममाततोपिन वृत्त्यमाणा
लक्षणं पारणा मिसंधिना श्रौयंतमपेक्षेत्योनवेत्यविचार्युत् ह्यादेवः ना
पेविधिरागमप्राप्तत्वात् ॥ नाप्याततापि मागते पलापरां पक्षे ह्यनं चाप्राप्तमि
ति नियमः अहं न दोषश्च वराणात् ॥ पापमेवाश्रयेदस्मान् हत्वेतामाततापि
न इति हं न दोषश्च वराणात् ॥ आततापिन मुक्तं च तत्र स्वाध्यायसंपुत्तः योन
ह्यादृष्टः प्राप्तो स्वमेधाफलं लभेदिति गार्हस्पत्ये अहं न दोषश्च वराणात्
अनेन आत्मरक्षणविधिति क्रमदोष एवाप्यनिपमस्य शेष इति निरस्तः ॥ फल

दोषयोः परस्परविरोधान्। नापि परिसंख्यानेदं र्यस्यानाततापि हनननिषेधस्य हि
सानिषेधकसामान्यसास्त्रेनैव प्राप्तवान्। किंच आचार्यप्रवक्तारं पितरं मानरं
गुरुं। न ह्याह्नास्त्राणां प्राञ्जसर्वांश्चैव तपस्विनरत्ति। मनुवचनमानतापि हि सा
निषेधं विनानर्थकमेव हि सामान्यसास्त्रास्त्रेणैव निषिद्धत्वात्। अथ प्रत्य
वापानि शपथोपनार्थमिदं तस्यापि प्रायश्चित्तं गौरवेणैव सिद्धत्वात्। नापि
प्रतिप्रसवः नानतापिवपे दोषोऽप्यत्र गोच्चास्त्राणावधादिति सुमंतुना तत्रापि
पर्युदाशान्॥ अथ नानतापिवपेऽप्येवं दोषोऽप्यत्र परं गोच्चास्त्राणात्स्नान
प्रायश्चित्तं कुर्यादित्यग्रेन नाप्यत्रावतिष्ठन्तीयमेवं श्रुत्वा प्रवक्तारो ना
र्थस्य शर्तोक्तं ब्रह्मवपप्रायश्चित्तपवादाः। अर्थतु हि तीपस्यानाततापिवपे

दोषप्रतिपादकत्वं तन्नीयस्य गोत्रास्त्राणाहेतुकप्रापश्चिन्नागज्ज्ञानप्रतिपादकत्वं
मिति भवदेव व्याख्यानुशरणं कार्यं न त्वां स्नाता वदम्य गोत्रास्त्राणादिति पागे दोष
सत्रेति हि नीपश्च ज्ञानर्थक्ये दुःपरिहरमेव। सर्वमज्ञानतापिवधे प्रापिश्चिन्नवि
धानादेव दोषसिद्धिः। किंच नानातापिवध इति॥ सर्वोक्तब्रह्मवधप्रापश्चिन्नापचा
दोपि न चरते। हिरण्यं तमपि गोविधं न ह्यमाह्वैकदाचन॥ ह्यज्ञानप्रहरणं वै ब्राह्मणं दे
दपारगं। कामतोपि चरेद्दीरह्वा दशाक्षप्रज्ञं न शुभमिति भविष्योपुराणवचनविरो
धान्॥ प्रापमेवाश्रयेदस्मान्दत्तेनानामापिन इति गीतवाक्यविरोधाच्च न वमरण
निप्रापश्चिन्नापचादोपमित्यपि सम्भवं॥ द्वादशवार्षिकस्यैवोपक्रामान्न तस्मा
दिदमेकमेव स्रजं मंजव्यतेन गोत्रास्त्राणातिरिक्तज्ञानतापिवधे दोषाभाव इति सर्व

वचनानामपि रोधः। गुर्वादिपरंतु कौमुतिकन्यापेन व्याख्येयं। अतएव कात्यायनः।
अतन्नापि निबोक्तुं ऐतपः स्वाध्यायजन्यः वपस्मन्नतु नैव स्यात्तापैही नैव धोभृगुः।
उद्धातानां तु पापानां हेतुर्दोषो न विद्यते। नित्यज्ञानोपपत्त्यारंभाद्गुह्यं न वपस्मन्नर-
तिः। उक्तं ऐवपतिषेधाहो धोभवति परं स्वल्पः कामकृतेऽपि न वृत्तादशवार्षिक-
स्यैवाश्रमागम्यापादौ नु सर्वथैव दोषाभस्तत्र हेतुकरूपज्ञानमिति। न तत्र ह्यंते
पथाहननारंभानित्यज्ञानमिति न तत्र हेतुरातनतापि वधार्यं शस्त्रगुह्यं तु धोने-
ति। तेन च० श्रुतेश्चैत्रासरासवधेऽग्रहत्वापीति च न मनात्तातापि विषयः। त-
स्याहं प्रापश्चिन्नाभावापाभनृत्तानमात्रमेतदिदमपि पलापनाय संभवे चो-
नयः। सर्वज्ञ एवात्मानं गोवापेदिति श्रुतेरित्यलं विस्तरेण उक्त्वा मन्मानस-

प्रपोजनमाह। नाननापिवयेदोषो हंतुर्भवति कश्चन। प्रकाशं वा प्रकाशं चामस्य
मृमुष्ट्यति। २५० गोत्रास्वराभिरीकृताननापिनो वयेपिरनुः कश्चन दंडस्य प्रोय
अन्नस्य वा प्रपोजको दोषोन भवति पतः प्रकाशं शास्त्रप्रयोगादिनिमित्तमप्रकाश
मपि चारादिनिमित्तं त्वानस्याननापिनो मस्य हंतुर्मसुरे वञ्छयति। नाशयति न पुनः पु
रुषो हन्ति अहम् ने वै रमर्थवादः यथा हस्त हस्यति। नाननापिवये हेता किं स्त्विषं प्र
पुपात्तं काचित्। विना शार्थिन मापोत्तं द्वानप। कपराध्रपादिति। आननापिल
हरामाह उपनासि विषाग्निं च शापो घ्न करेत यथा॥ अथ पूर्वने नरे नारे यिष्मने वै
वराजशु। २५१ भार्या निक्कामा रां वै व विद्यात्यामाननापिनः यशो विन्न हरानया
नाहर्षी र्भार्यकारणान। २५२। उद्यनाप्परवाथार्थमुघापिनाः असि विषाग्रयो पेना

सौतथाहंननिर्हिष्टानामप्येषामेकेकोषामानेनानानापिनाशायोनिष्ठासंशकंवाक्यं
नदभिधानायोयतोनामोद्यमितःकरोयेनासौः। तथाशापार्थं हिमुनयःसजलंपारि
मुघच्छति। अर्थवर्णिविहितमार्थवर्णमभिवाणदि। नेनाहंताहननप्रसन्नो नानीतवि
पोनापिभाविक्त्रिपुउद्यतास्वादिसामभिव्याहारात्॥ एवमम्यत्रापुनसंधेयं। राजसुपि
शुनंपरदोषनिवेदकंविवादमंतरेणःभायंपिरकीयामननुरक्तमतिक्त्रिमिहंवल्ल
भ्योक्तुंशीतमस्यासौतथाएतानानातनापिनोविद्यासमेतिपचयशिष्टसंख्यानुवादे
नपरिसंख्यायतोपशोहूरःपरत्वनग्रंथादेःस्वक्तनत्वेनरख्यापकःविज्ञपनंतह
धर्महरस्तगगादिभेदकःअर्थोगृह्येत्त्रादिस्तदुरश्रेत्यादीनन्यानप्यातनापिने
धर्मत्ता। आहुःपथाहवशिष्टःअग्निदोगरदश्वैवशस्त्रपाणिर्धनापरः। दोवदा

एहरेवैवषडेनेआतनायिनः मस्यपुराणे॥ गृहद्वेजापत्तारतथापल्याभिणामिनं॥
अग्निदंगरदंचैवतथाचाभुषतापुधः॥ अभिचारचकुर्वाणंरजगामिवयैश्रुनंरते
हिकथितानोकेपरमांशैरामनायिनः॥ तद्गुवाशिष्ठोपि॥ उद्यतासिःप्रियाधुंधाधान
रत्नागरप्रदःअथर्वहंतातेजोवुःषडेनेआतनायिनइति तेजोग्रोमघादिपायने
नब्रह्मतेजोनाशकरतानिनिमित्तान्मनपक्षनाएवस्यानेतयित्तंविदधाति। यथाक
त्मायनःअनाहारिनएवोयस्वपराधेप्रवर्ततेःप्राणद्रव्यापहारेचप्रक्षन्नस्यातनायिने
ति। एतेनप्रमपकारकवधेशेकारवपरंतुस्वल्पःएवमाहारयेयस्कनियतस्यात्सर
वभाक्॥ ५आयःसोप्यसत्कारीएवैतिविनयो गुरुरितिस्मरणम्। उक्तमध्यायम्

सौतयाहं हनिहि हानामप्येषामेके कोषामानेनानानापिनाशायोनिष्टासंशकं वाक्यं
नरभिधानापो घनो नामो घमिन्नः करोये नासौः । तथा शापार्थं हि मुनयः स जलपारिण
मुघच्छन्ति । अर्थं वर्णि विहितमर्थं वर्णमभिचारदि । तेनाहं ताहनं न प्रवृत्तौ नानीतवि
पोनापि भाविक्रिप उघृतास्वादिसामभिव्याहारात् ॥ एवमप्यत्राप्यनुसंधेयं । राजसुपि
शूनं परदोषनिवेदकं विवादमंतरेणः भायं पिरकीयामननुरक्तमतिक्लमिहं वला
भोक्तुं शीतमस्यासौ तया एतानातनापि नो विद्यात्समेति पचयशिष्टसंख्यानुवादे
नपरिसंख्यायतोपशोह हरः परत्तनग्रंथादेः स्वक्ततत्वेन रत्वापकः विज्ञपनं न ह
धर्महरस्तथागादिभेदकः अर्थो गृह्येतादिस्तदुरश्रोतादीनम्यानप्यातनापि ने
धर्मज्ञा । आहुः पथाहवशिष्टः अग्निदेगगरदश्चैव शस्त्रपारिणर्धनापकः । द्वे त्रया

एहरेवैवषडेनेआतनायिनः मस्यपुराणे॥ गृहदेवापत्तारतथापत्त्याभिणामिनं॥
अग्निदंगरदंचैवतथाचाभुघनापुधः॥ अभिचारचकुर्वाणंरजगामिवयेप्सुनंरजं
हिकथितानोकेपरमासैराननायिनः॥ तद्गुवाशिखोपि॥ उद्यत्तासिःप्रियापुंषीधान
रुर्जागरप्रदःअथर्वहंतातेजोवुःषडेनेआतनायिनइतिनेजोघोमघादिपापने
नव्रसनेजोनाशकरतानिनिमित्तान्मनपक्ष्णार्खस्यानेनयित्तंविदधाति। यथाका
त्यापनःअनाहारिनर्चोयस्त्वपराधेप्रवर्ततेःप्राणद्रव्यापहारेचप्रवृत्तस्तथातनायिने
ति। एतेनप्रमपकारकवयेशेकारवपरंतुस्वल्पः। एवमाहारयेयस्त्वनियतस्यात्सद
वभाक्॥ पश्चाद्यःसोप्यसत्कारीरर्खेतिविनयो गुरुरितिस्मरणम्। उक्तमध्यायम्

प्रसंरति। उद्देशनस्तकस्येनोपरेदं विधिर्मया सर्वेषामपराधानां विस्तरादिति
स्तरः ८५३ ॥ हेधरेन्कार्यन्कार्यधारणाहेतुमेवयाभगवता विस्नुना मे न
प्रसर्वेषामवहारपरदप्रयोजकानामपराधानामहेशतोनामग्रहं विस्तरा
न्कार्यनातिविस्तराविस्तरमतिज्ञानोति संक्षिप्तः। स्वल्पैः शब्दैर्ह्येधविधिः क
थितः अनुक्तदंडेषु पराधेषु कथमित्यत आहः ॥ अपराधेषु चोमेव ज्ञात्वा जाति
धनं वयः ८३ प्रकल्पयेद्राजासंमंत्रास्तरागैः सह ८५४। ये अपराधेषु अरापाव
पादिषु मपादंगोनाभिहतः। तेषु मेव च जनस्थिति वैचित्र्यादुत्पद्यमानेषु जातिज
सराणां हि कथनवत्त्वं वावयो वात्स्यवार्हकादिचकाराहेशकालवृत्तसक्त

मपि ज्ञात्वा ब्राह्मणैरभियुक्तैरनियुक्तैश्च सह सम्पन्नं च यित्वा दृष्ट्वा मयः
दमनक्षमं प्रकल्पयेत् यथाह योगीश्वरः ज्ञात्वा पराधंदेष्टं च कालं
मथापि वा वयः कर्म च विज्ञेयं च दंडं दंडेषु पातयेदिति उक्तं दंडविधे
शेषमाह दंडं प्रमेचय नंदं दंडाद्विगुणं दंडमावहेत् नियुक्तश्चाप्यप्ये
दं नंदं दंडकोरी नराधमः ५५ यो दंडाधिकारो ज्ञानियुक्तः स च दंडं दंड
दयित्वैव मुच्यते दंडानां दंडानां दंडाणां च दंडं करोति तदा सौ दंडं दंडं स्यात्
वानंदं दंडाद्विगुणं दंडं दंडं दंडः बंधने तु विशेषमाह योगीश्वरः अवध्यं य
वद्भाति वंद्यं यश्च प्रमुच्यते अप्राप्य च वहा रं च सदा येषां दममुत्तममिति
ज्ञाप्यत्र प्रत्यवायमाह ननुः यावानवध्यस्य वधेतावान्वेद्यस्य मोक्षो

धर्मो न्यपतेर्दृष्टो धर्मस्तु विनियद्व्यतति प्रायश्चित्तमप्यत्राह वशिष्ठः इन्द्रो
 गेराजैकरात्रमुपवसेत त्रिरात्रं पुरोहितः कृद्मदंडपदंडने पुरोहितस्त्रिरा
 राजेति अन्यायगोहीतस्य दंडस्य प्रतिपत्तिमाह योगीश्वरः राज्ञाऽन्या
 नयो दंडो गृहीतो वक्राणाय तं निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृत
 ति दुर्दृष्टव्यवहारोऽपि पुनर्द्रष्टव्य इत्याह स एव दुर्दृष्टौ स्तु पुनर्द्रष्टव्यव
 न्नयेण तु सभ्याः सर्जा यनो दंडो विवादिगुणं दममिति २५ यथोक्तं दंडानुद्ध
 फलोक्तिं व्याजेनोक्तं मुपसंहरति यस्य चोदः पुरेनास्ति नान्यस्त्रीगोन
 वा कृ नसाहसिकदंडो सराजा शक्रलोकाभाक् २६ यस्य स्रजः पुरेराष्ट्रे चो
 रहारिकका पुरुषसाहसिकदंडो नाशकास्तदंडमयेन न संति सराजा प्रा
 कभागाववोक्तं इति विष्णुस्मृत्यं २६ इति स्मृतिः

एवंपंचमेनर्गादाभातिरिक्ता निपदानिदं जाभिधानमुखेन चरत्वा येदा नीषष्ट
ध्यायेत्तरगादानं निरूपयति। तत्स्वरूपमाह नारदः॥ त्रगादेपमदेयंचयेनय
त्रयथाचपुन॥ दानग्रहणधर्मश्च त्रगादानमिति स्मृतमिति॥ न च्चा चमरो
देयादेयाधिकारकालप्रकारः पंचविधा उन्नमर्गो दानादाने द्विविधे न चोन्न
मर्गास्पादानविधिमाह॥ न दाने पापिनरेषां। अथोन्नमर्गो धर्मगायथा
रत्नमर्थगृहीयान्। १ अथेत्यधिकारः उन्नमर्गो त्रगाप्रोक्ता अधुमर्गाह
राग्रहीतुर्पथा रत्नपपासंख्यापपाहृद्वापपापरिभाषपापहृत्संरत्नं न त्रये
वगृहीयान्॥ त्वद्विपरिमाणमाह। द्विकं त्रिकंचतुष्कंपंचकं शतं वर्यानुक्रमे
ण प्रतिमासं॥ २॥ द्वौ बृह्दिदीपतेयस्मिन् शतेन द्विकं शतमेव त्रिकादिशेष

नदस्मिन् हृत्पापलाभः॥ शुक्लोपदादीपत इति कन॥ शतेहोत्रीनवतुरष्टचपंच
 ब्राह्मणादिवर्णादधमर्गा न्यतिमासमुत्तमर्गो वृद्धिगृहीतः॥ इपंचवधाल
 येकेप्रयोगेच वृद्धिः॥ संबंधकादौतुविशेषमाह व्यासः संबंधेभागप्राप्तीतः
 पाष्टोभागः सलनके॥ निराधानेद्विक्तं शतेमासस्त्रामुदाहृत इति॥ सेरंचव
 द्विः॥ प्रतिमासगृह्यन इति कालिका॥ अन्नापिनि श्रोतार देनोक्ता कापि का
 कालिका वैवकारिनावत्थापण॥ वृक्तवृद्धिश्च शास्त्रेषु तस्य वृद्धिचतुर्विधे
 ति॥ तद्वत्तरागनप्यारुसर्वं॥ कायाविरोधि नो शश्चमर्गापारादिकापि रि
 का॥ प्रतिमासं श्रवन्ती वृद्धिः सा कालिकामता॥ वृद्धिः सा कारिना नाम
 परिणिकेन स्वपक्वता॥ वृद्धरपि पुनर्वृद्धिश्च कर्मवृद्धिरुदाहृतेति॥ अत्र वि

शेषमारुह्यरस्यतिः॥ हृदि श्वनुविधाप्रोक्तापंचाधामैः प्रकीर्तिता। हृदि धामैः स
माख्यातान्वनः स्नात्रिबोधन॥ कापिका कालिका वैवचक हृदि स्तथापण। का
रिनाचशिखां हृदि भोगलाभस्तथेवच। कापिका कर्म संपुत्ते नि विशेषः॥ अन्य
दुत्तेन समाने॥ प्रसुरंगुत्ते पातुशिखा हृदि स्त समाना गृह त्तोपः शरदं चैत्र
भोगलाभः प्रकीर्तितरति। पदार्तुशिखा हृदिः कापिकेवपणप्रसदिकर्त पि
केनिलत्तरात्तदापंचपापदानुकर्मकारण कापिकालत्तरात्तदा। षोडशमर्थः
नोषोभोगः शरदोपास्यमिनिकारिना हृदि माह। सर्वेवर्णा वा स्वप्रतिपन्नां हृदि
दधुः॥ ३॥ सर्वे ब्राह्मणा रपोधर्मणाः स्वप्रतिपन्नां स्वेष्टपांगीकृतां हृदि सर्वे
षु वर्णेषु दधु रतुत्तत्तावपि वर्णाग्रहणमनुलोमजप्रतिलोमनप्राप्त्यर्थं। पथा

हयोगीश्वरः॥ दधुः स्वकृताहृदि सर्वे सर्वा सुजातिश्चिन्ति॥ अधमर्णविशेषेण हृदि
 विशेषमाहस एव॥ कातरगास्त दशकं सामुद्राविंशकं शतमिति॥ प्रकृता
 मपि हृदि माह॥ प्रकृता मपि वत्सरानि क्रमेण यथा विहितं॥ ४॥ सर्वे सर्वेषु
 पाविता यवकृता मपि हृदि संवत्सरानि क्रमेण यथा विहितं हि कृशतादि क्र
 मेण दधुः यथा ह कासापनः पोषाविन कमादायन मरदत्वादि शं व्रजेत्॥ ७
 ह्रं संवत्सरान्न स्यत हनं हृदि मा प्रयातदिति॥ एतच्चा प्रतिपादिने प्रतिपादि
 ते तु सा एवाह॥ कृतो द्वार मरदत्वा पोषाविनस्तु दि शं व्रजेत्॥ ७ ह्रं मा सत्रया
 न्न स्यत हनं हृदि मा प्रयादिति॥ कृतो द्वार पविनका॥ देशातरगमनाभावे तु
 पावनकालो देव हृदि मा सर एव॥ त्वदशेषि स्थितो पल्लव दद्याद्वा विनः

कुचिन् ॥ नततो कारितां हृदि मनि छंतं च दापयेदिनि । नतो पावन कालान् श्री
निदत्ते तु वत्स एहं हृदि माह नारदः न हृदिः श्री निदत्तानां रपा वृत्ता कारिता कु
चिन् ॥ अनाकारित मपू ह्वं वत्स एहं हृदि च ह्वं न शनि । पाचिते तु न स्मिन्नर्वागापि
हृदि विशेष माह स एव । श्री निदत्तं तु पत्किं चित्तं न व ह्वं मपाचिते । पात्मान मम द
नं चै ह्वं ते पंच केशत गिनि । अथापि पावन काला देव हृदि ॥ अपाचिते तु स
एव । परापं गृहीन्यानुषो मूल्यं भूति मा सो रं डो पश्च प्रकल्पितः ॥ अथादा नाहिक
पशा व ह्वं ते ना वि वाहीता इति पराव मूल्ये हृदि भावः प्रवास प्रणि पावना भावे मा
सेत्स सो पथा व स्याते प्रणि पाव प्रणि पाव ना भावे वृत्ते पा । अथा एवै का न्ते व वृत्त
विरोधा पत्ते ॥ संवत्तोपि । न हृदि स्त्री धने लाभे निहि मेव पथा स्थिते । संदिग्धे

प्रतिभास्येव पदिनसास्त्रपंक्तनेति। स्त्रीपुनेअणत्वेनगृहीतेलाभेकीनस्त्रवस्य
 वृत्तनः देपनेनस्त्रीकृतेपथास्थितेअणारवेर्त्तिने। संदिग्धेअनिर्णीतेअणा
 दौप्रतिभास्येप्रतिपुत्रादेयेकविहृद्वापवादमाह॥ आधुपभोगेहृद्वाभावः५।
 गृहीतेपुनेविस्वासाद्यमथमणौ नौत्तमणस्यवहस्त्राथीपसेसाअधिः न
 स्त्रेत्तरामाहवारदः॥ आपिक्रियतरतायिस्त्रातिज्ञेयोदिलत्तराः॥ जंगमस्या
 वरश्चेवसपुनर्हि विधः स्मृतः विस्वासायेर्णो शोधश्च सवुनर्हि विधः स्म
 तः॥ कृतकालोपनेयश्चावहेयोपुनस्तथा॥ सपुनर्हि विधः प्रोक्तो गो
 प्याभोगस्तथैववेति। अणः शोधपस्यासौअणशोधश्चाणशोधनार्थ
 रतिपावन। कृतेपरिभाषितेकाले उपवीयतेमोचनरति कृतकालोपनेयः

पाववहेपं पाववहाण दानं स्यापिते पावदेपो घनः गोप्यो गोपनीयः भोग्यो भाग्य
हः। तत्र गोप्यसाधे भोगो उन्नमर्गो वृद्धिं न लभेतेत्यर्थः। पथाह योगीश्वरः। गोपाधि
भोगेनोद्धृतिरिति। महति भोग इदं स्वल्प भोगे तु हं हृदि हानिः पथाह मनुः पः स्वा
मि नाननुज्ञानमाधिभुङ्क्ते विवहाणः। तेनाहं हृदि भोक्ता भवति स्वभोगस्य निवृ
त्तिरिति। पञ्चगुल्येषु प्रभोगे महत्त्वपितृहृदि हानिं न वा समया निवृत्तमादिति वि
ज्ञाने स्वरव्याख्या नतन्मनुवचनविरोधोपपत्त्यर्थः। भोगस्यापि स हृदि वत्स्यात्त
भोगेन व्यवहारस्तन्मतेऽपि ह्यभावः सोपकारेण ह्यपि न इति ह्यस्य निस्मरण
त। क्वचित्तु न दानेन सह हृदि नाशस्य विकल्पमाह कात्यायनः अकामम
ननुज्ञानमाधिपाः कर्मकारपेन्। भोक्ता कर्मफलरोप्यो हृदि वा न लभेत्तस

१३३ इति। कर्मफलवेतने। दास्याधाधिविषयमेतत्॥ आत्यंतिकाविनासेनारु॥ देवरा
जोपधाताहतेविनष्टमाधिमुज्जमरगोदद्यात्॥ इ॥ विविधमप्याधिसदोषेनवि
नासेमुज्जमरगोमूल्यकल्पनपाधर्मरणापदद्यात्॥ पथाहमासा॥ ग्रहीतदो
षानष्टश्चेद्वंधोरेमादिकोभवेत्। अणसत्त्वाभसंशोधनमूल्यदाप्यनेधनी
ति। विक्तनश्चेत्पूर्ववत्कल्पादेयः नष्टोरेषोविनष्टश्चेत्तियोमिस्मरणान्॥ वि
नष्टोत्रद्विक्ततिगतः॥ परंतुदेवराजोपधानंविनाविनष्टेमुल्लनाशः स्यात्तदे
राजकृताहृतइतिनारदस्मरणान्॥ मूलनाशस्त्याधिमूल्येसाप्ये। मूलंनष्टे
रप्युपलक्षणं॥ इ॥ दंडापिकन्यापात्॥ मूनाधिकमूल्येनाधोसवृद्धिकमूलां
दनाधिमूल्यगृहीयान्॥ बहुमूल्यपत्रनष्टमृणिकंतत्रतोषयेदिति। वार्हस्प

स्मान्॥ देवराजोपचानेत्वाध्यन्तरमृणंवास्तद्वद्विकमधमर्गोदद्यात्॥ ० श्रीन
सायहनेत्तेत्रेणज्ञाचेवाप्रहारितो आधिरन्माथकर्तव्योदेपंवाधनिनेधनमि
तिस्मरणान्॥ श्रीनशोतिदेविकमात्रोपलक्षणं॥ रत्नमारास्पासारत्नेष्वाधेनरे
वादेपरत्नमाराणोपसारतां॥ पातश्चैदमग्रधियोधनेसंवाधिनीधवेदित्तियोगि
स्मरणान्॥ क्वचिदविनष्टमप्याधिसुत्तमर्गोदद्यादिस्मारयोगीश्वरः॥ आधि
प्राणयोहिगुणधनेवादेनमोक्षनेः कालेकालस्तुनोचयेदिति॥ तद्व्यादिगु
णीभूतेमूलेपयाधिर्नमोच्यते॥ साक्षाधिर्नस्येदन्नमर्गस्येवस्वभवतीत्यर्थः॥ हे
गुणवेदेहिरण्यमिप्रापेणवस्तुधामाद्रौवस्तुसैगुणपादिदृष्टव्यंनयेवक्तुन
कालावधिसुधिका लेनमोच्यतेवेनसतीति॥ अत्रविदोषमाहव्यासः॥ हिर

रापेहि गुणा भूने श्लोकाले क्तता वापो। वधक स्वधनी स्वामी हि समाहं प्रतीत्य च॥
 नदं न राध नंदत्वा अरागो बंधमवाप्नुयादिति॥ हे गुणपे वधो चानी ते वतु हं शदिना
 नेतरमाधा वधर्मरास्य स्वत्वे निवर्त्तने उन्नमरास्य स्वत्वमुमघन श्रमर्थः २२ चरि
 रपादिविषयं हि रापो पादानात्। वस्त्रादौ नुत्तरहस्युतिः। श्लोकं वधो शानला मे
 हं धस्वामी धनी भवेत्॥ अतिगर्भे रशा हे नुत्तराणी मोहि नुमर्हतीति। शानला
 मे वै गुणादिना हृदयमज्ञौ अपंचाधिना शो अरासमाना धिविषयः मूना
 धिकमूल्येत्वा पो हि गुण श्रममेव देपनाशः चरित्रं वंधक क्तनं स हृदया प्रपपे ह
 नमिनि पोगि स्मरणात्। चरित्रं अद्वा अयस्तेन पमूना धिकमूल्यं वंधकी क्त
 नं नवेमर्थः। अरागिका संनिधौ नुत्तरहस्युतिः। हिरापे हि गुणा भूने मृते न वेध

मर्तिने। आधिंरात्ते निवेद्याथ विणीक्रीतससाहिकं। सप्तद्विकंगृहीत्वा नुशेषं
राजस्य धार्यपेदिनि। भोग्पाधैस्तननाशः फलभोग्पोन नशपती नियोगिस्मर
णात्। अस्तनकाले विषयं चैनन॥ आधिविशेषे मोचनकालमाह॥ अस्तनद्वौ
प्रविष्टापापमापि। ७॥ आधिर्हि विधो विस्वा र्थां अणपाकरणार्थं स्वअणपा
करणार्थोपि विविधो हृदि मात्रापकरणार्थः मूलमात्रापकरणार्थः सप्तद्वि
कर्णपकरणार्थश्च। यथैतदोमरिष्याद्युमलेन द्रव्येण हृदि मूलसप्तद्विकमु
रावा नुपाग्राह्यमिति परिभाषाधर्मो नैतन्मरणपदो मध्येनैवागवादिदी
पतइति नमेन ह्यापापिमाचतल्लोकिताः न अहृदि मात्रापकारणार्थां यदा
धीकृतं गवादिन दुमन्तेन द्रव्येण न हृदौ हृदौ रजमनं हृदि हृदौ न मोनाग

इति पावनम् । तस्मिन् विष्टे प्राप्ते मूलद्रव्यं गृहीत्वा आपि मुक्तमसौ धर्मगापदघा-
 तः । पथाह व्यासः । फलभोगं पराणी कालं दत्त्वा द्वयं च सामकं । अतो न राधानेद-
 न्नाज्ञाणी वंधुमवाप्नुयादिति । फलभोगं फलभोगार्थं दत्तं त्वद्विषमदानेन
 पराण कालमापि सामकं सममेव सामकं मूलद्रव्यं दत्त्वा प्राप्नुयाद इति यदि पु-
 नरं न रासमध्यं वसत् त्वद्विकंधनं ददांतीति न रासं पराणं पिका ले वंधं प्राप्नुयादि-
 ति । अस्यापवादमाह ब्रह्मसूत्रः । यदि प्रकृतिं न न स्यात्तदा न धनं धनं भाग्य-
 नी । अज्ञात्वा न लभेत्तुं धनं परस्परमनेति । यद्विदुः धनं प्रकृतं प्रविष्टं त्वदे-
 रप्यधिकं फलं स्यात्तदा न धनं भाग्यनी परिभाषितं अधिकं स्यात्तदा न न
 आपि पावदधिकं प्राप्तं ॥ तान्मूलं न कार्यं पावनं प्राप्तं नावहेत्तुमेव । अ-

षष्ठद्वेष्टपपपापंनदामूलंदत्तापिनलभेह्यंकिंनुत्तद्विशेषमपिदत्तेवेत्यर्थः
पुनरुभपापवादमाह॥परस्परमतेविनेति।यदिप्रकृषितमित्यादि।परस्पर
मतेविना।परस्परमतेनूत्तकृष्णमेवपिपावन्मूल्यदानेभूक्तेनित्तकृष्णमपि
मूल्यदानेनस्वभतेधर्मराशेतिअस्यापवादमाह॥नस्यावरमापिमृतेवचना
त्॥८॥पावत्तद्वित्ताभमेवन्वपेरमाभ्रवनाद्युपभोक्तव्येति॥वचनमक्ति
विनापञ्चद्व्यापकरणाम्प्रवणादिस्थावरमधिकृतं।तत्रासत्तद्विप्रवेशो
पिनतदुक्तमरागेदद्यात्॥किंतुनदनेतरमपिभुंजीनैवपावन्मूल्यलाभे॥
आधिस्तभुज्यतेनावद्यावतत्रप्रदीपतइतियोगिस्मरणात्॥स्यावरमिति
वचनाज्जगमेवागवादेविनापिपरिभाषावचनं।तद्वित्ताभेमोहोगमे

ते। भोगाधिके फलप्रत्याक्षान्तिस्मरणान्॥ पथाह कात्यायनः। अकामम
 मननुज्ञानमाधिपत्कर्म स्तुकरपैत॥ भोक्ताधर्मफलं दापो हृद्विवानल
 भेतस्रति। अकामं वलात्कारेणं सञ्जननुज्ञानमपरिभाषितमाधिग
 वादिपत्कर्मकारये लत्कलं दुग्धादिद्रव्यं भोक्तो नमरा एवाधमरा
 सदापो हृद्विवारापुश्नि कुतेवचनादित्पनेन वनादशपरिभाषा
 वचनेनावदेव भोगो अधिके भोगो मूलनाशो पीत्यवगम्यते। यदि प्र
 कर्षितमित्यादि सर्वोक्तं स्रहस्पतिवचनात्। मूलापानयार्थं स्या
 येमोचना कालमाह॥ गृहीतधानप्रवेशार्थमेव न्यो वरं वनेन हृतीत
 धनप्रवेशे दद्यात्॥ ८॥ गृहीतधनं मूलं न त्प्रवेशार्थं न त्पति पारना

ये पक्ष्या वरं देवो धनादि वंधकत्वे च दत्तमथ मर्गो रान ह्यधकं गृहीतधनस्य
मूलस्य प्रवेशो प्रत्यागमे स मुक्तमर्गो दद्यात् ॥ गृहीतमिति स हृदिकस्याप्युप
लक्षणां । तेन स हृदिकमूलोपकरणार्थं व्याधिरधुमन्नेनावतिद्रव्ये प्रवि
ष्टे सति मोक्षयति । पथा ह्यस्यतिः क्षेत्रादिकं यदा भुङ्क्तमसंज्ञमाधिकं ततः
मूलो वपं प्रविष्टं चेन्न दाधिप्राप्नुपाह्वणीः परिभाष्यपदात्वे च दद्यात्तु धनिके
चरणी ॥ प्रविष्टे सोरपेद्रव्ये प्रदातव्यं नयाममेति । उक्तपरिभाषाया न तो मूलारस्य
तमपि कं हृदये पिप्यामिं यदा भुङ्क्ते तेन मूलोदाये प्रविष्टे आधिप्राप्नुपादित्वर्थः
आधि मोचने कालान्तरमप्याह्वणी श्वरः उपस्थितस्य भोक्तव्य आधिस्तेनो म
या भवेत् ॥ जयोजके सति धनं कुले च स्याधिमाप्नुयादिति । उक्तमर्गो असति त

हंपुष्टमंदनापिगुल्लीयादिमर्थः। पक्षांतरमपाहसएव॥ तत्कालकृतमूल्योव
 त्रतिवेरत्तद्विक्रयतिः पुनरपिक्वविदपवादमाह॥ दीपमानं प्रयुक्तं यमुन्न
 र्गस्य। गुल्लनस्ततः परं न बर्हते। १० अधुमर्गे वनदीपमानं पघुघुत्तमर्गे वि
 लोभेन न गुल्लान्ति तदा ततः परं न बर्हते मध्यस्थ हस्ते स्य पितं वै घं याह योग
 श्वरः दीपमानं न गुल्लान्ति प्रयुक्तमपि स्वकंधनं॥ मध्यस्थस्यापितं तत्स्थानं
 बर्हते न ततः परमिति। तद्देः परमावधिमाहः॥ हिरण्यस्यापरा तद्विर्हि गुरागार
 वध्वर्थं प्रयुक्तं स्य हिरण्यस्य स्वर्गं रजतमुद्राद्वैः स्वस्वकालग्रहणो नैकी भू
 तद्विरेकदेव गुह्यमाणा हि गुरो वपरा नातो धिकाया ह्येति यथाह मनुः॥ कुश
 दत्तद्विद्वै गुरां नात्वेति सक्तदाहति। पघपि मूला हि गुरोति मूलेन सह वै

एषं प्रतीयते तथापि ग्राह्ये स्याद्दिगुणां। इदं प्रयुक्तं धनिनासदेनिकात्पायनेन प्रयु-
क्तस्यैव द्वौ गुणौ भिधानां नमस्तेनासह द्वौ गुणौ सिद्धौ नि। एवमुन्नरत्रापि ज्ञेयं। य-
स्य त्रिगुणाः १२ प्रयुक्तं धानं विरमग्रहीत हृदिकं त्रिगुणमेव ग्राह्यं नाधिकां। व-
स्त्वस्य चतुर्गुणाः १३ प्रयुक्तं च स्त्वविरमाग्रहीत हृदिकं चतुर्गुणमेव ग्राह्यं। नाधि-
कं। रसस्याष्टागुणाः १४। रसस्य ते लक्ष्मणादे श्विरमग्रहीत हृदिकं स्याष्टगुणो व-
हृदिर्नाधिका हस्तस्य तिष्ठति हृदिवैलक्षण्यात्माह। हिरण्यस्य हि गुराणां हृदि स्थि-
गुणा वस्त्वकुप्यके॥ धान्ये चतुर्गुणा प्रोक्ता शरे वा घ्नं लवेषु च। कुप्यं च पुसी सा दि-
शः क्षेत्रफलं। बाह्यो बली वर्द्धारिः लव उरगी च मरादिः उक्ता पंचगुणा शाको
वीक्षे क्षोषट्मुणा स्पृजाः लवणां श्लेहमध्ये शुद्धि रष्टगुणा स्मरता। गुडे समधुनि

वैवोक्तापपुनरेविरकालिकेति कीजानि रगपराध्यादीनां च कारणे लादेरपि
 लानां चैव सर्वेषां मधानां चैव सर्वेषां मित्रिकायाया पुनस्मरणान् ॥ तद्देशक
 लादिवशेन व्यवस्थाप्यं ॥ एवं स्मृतं तदगम्यपि ॥ इत्यविशेषे ह्यहिविशेषमाह
 संततिस्त्री पञ्चनां ॥ १५ ॥ यदा पुनः कश्चित्त्वयं पोषणा समर्थं सन्मुदिसंनति
 कामनया स्त्री दासीः पञ्चनगतादीन् वापपुनरेव हीरपरिवर्था र्था च गृह्णाति ॥
 दाना सा ह्यहिवः संततिरेव भवति नाम्ना ॥ अथ मर्गा गृहे यापयन्ता निजनयंति
 वभिरपमैः सहित्वा प्रत्यर्पणीया इत्यर्थः ॥ यदि तान प्रसूयते तदा स्वगृहस्था प्र
 स्नूस्नू एकापुमसहितः तस्या नैषाद इति ह्यहिवभूता ये संततो संख्यातः प्र
 पकभावेन प्रथमोपस्थितैकत्वं परिभागे कारणभावात् ॥ अद्याप्यहिव

किं एव कर्मा सञ्च वरमा पुषे एकां ग शरणा मक्षपा ॥ १६ ॥ किं एवं सुरोपादान कार
मधुक पुष्पादि ॥ सुरावी जं किं एव कमिति सार्द्धा स्मरणात् ॥ कार्पा समस्त लं
त्रं प्रसिद्धं चर्म हति ॥ वर्मै निपाठे कवचं ॥ आपुधं शस्त्रं एकां गारौ प्रसिद्धौ एव
मक्षपात्तद्धिः ॥ कदापि न निवर्तत इत्यर्थः ॥ यथा ह त्वहस्यति ॥ नृणां काये एका
त्र किं एव वर्मैर्मास्थि वर्मैर्माणहेतु पुष्प फलानां च त्वद्धि स्तन निवर्तते इति ॥ प्रति
इयं वक्तुमशक्तेर्ला च वार्थमाह ॥ अनुक्तानां हि गुणाः ॥ १७ ॥ सर्वत्र अनुक्तानां इ
रामाणि मुक्ता प्रवालादीनां हि गुणा परा त्वद्धिः ॥ यथा ह कात्यायनः ॥ मणि मु
प्रवालानां शुवर्ग रजतस्या च तिष्ठति हि गुणा त्वद्धिः ॥ फालं कै टा विकस्य चेति
तिष्ठतवर्द्धमाना फाल फला भवं कै टं कीट भवं त्रसरादि आविकं कं वलादि ॥ य

त्वं पथारत्ने मयं गुह्यं पादित्तत्रविशेषमाहाप्रपुन्यमर्थपथाकथंचित्सा
 न्नराज्ञोवाच्यं स्यात् ॥ १८ ॥ त्वमर्थप्रपुन्यमर्थमधमर्णो नाभ्युपगन्तुमर्णो
 कथंचित् इहर्मादिभिरुपायैरुक्ताधपन्नराज्ञोवाच्योभिवारणोपः स्यात् ॥ यथा
 गीश्वरः ॥ प्रपन्नसाधुयन्तर्धनवाच्यो नृपतेर्भवेदिति ॥ अप्रतिपन्नसाधुपतो
 माहाकात्यायनः ॥ पीऽपेष्टो धुनी कश्चिदणीकां न्यापवादिनी । तस्मादर्थान्
 येतते त्वमवाच्यमुपाहममिति ॥ धर्मादीनुपायानाहमनुः ॥ धर्मराव्यवहारेण
 नाचरितेन च प्रपुन्यं साधुपदार्थपचमेन च लेने वेति ॥ धर्मः सत्यवाक्यः
 हासाहायुषामासः ह्यलमुत्सवादि व्याजेनाहरणं ॥ अचरितमुपवासः
 धनादिप्रधमार्णो प्रत्याह । साधुमानश्चैद्राजानमभिगच्छेत् तत्समं दयं ॥

अधुपगतमर्थं साध्यामानोपायमानो यदि राजानमभिगच्छेद्राजे निवेदयति॥
तदा सो तत्समं दंष्ट्रस्तद्वनं च दाप्यः॥ पपाहयोगीश्वरः॥ साध्यामानो न्यपंगच्छेद्वा
निवेदयति दंष्ट्रो दाप्यश्च तद्वनमिति॥ दापनप्रकारमाह॥ कात्यायनः॥ राजा तु स्वा
मिने विप्रं सात्वेनैव प्रदापयेत्॥ देशचारेण चान्यास्तदुदयान् संपीड्य दापयेत्॥ रि
क्पुनं शुद्धं वा पिच्छानेनैव प्रदापयेदिति॥ असक्तसोक्तमर्गस्य रत्नार्थसाधने ध
र्मरास्य दंडमाह॥ उक्तमर्गश्चेद्राजमिषान् द्विभाविनो धर्मरागो रत्ने धनदशभागाः स
म्पित्तं दंडं दद्यात्॥ २० विप्रतिपन्नमर्थं साधयितुमुक्तमर्गो यदि राजे निवेदयति॥ तदा
तद्विभावितस्तेन रत्नांगीकारितो धर्मरागो रत्ने साधिनस्य धनस्य दशमशसमान
मृगातिरिक्तं दंडं दद्यात्॥ पत्तुः करिकः साधनोपस्तदो रत्नान् प्रयच्छति॥ राजा

१४.

रापपिद्यः स्यात्पुत्रीत्वांशं तु विशंकमिति नारदवचने दत्ते त्स्याधनविषयमुक्तमरणो
त्वांशं तु विशंकमिति व्याख्येयं ॥ तत्रैवोक्तमरणो प्रत्याह ॥ प्राप्तये श्रोत्रमरणो वि
नित्तमशमो ॥ ११ ॥ राजविभावना प्राप्तस्यार्थस्य विशनित्तममशं मुक्तमरणो राजे म
त्वेन दद्यात् ॥ पदुक्तं विभावित्वा द्दशमो वंशो शो राजगृहीयादिति तत्सायवा
माह ॥ सार्वापलाप्येकदेशविभावितोपि सर्वदद्यात् ॥ १२ ॥ पस्त्वनेकवस्त्वभियो
समेवापलपतिनाहमेषु किमपि धारयामीति सद्यैकादेशमपि विभावितो
कारितस्तदा सर्वमेवामियुक्तमर्थमिभियोक्ते दद्यात् ॥ अपिशब्दाद्भजेत
मदं उच्यते ॥ पथाह योगीश्वरः ॥ निह्नावेभावितो दद्याद्द्वयं राजे च तत्सममिति ॥ ३
चैषघोषामर्थानामधेरकमप्यर्थमर्थीभवपत्तिस्तदा सर्वानप्यर्थान् ॥ अ

रास्यामीति सावर्धमेप्रतिवचनेष्ट्वं। अनेकार्थाभिपुन्नेन सर्वव्यपलापिन
विभाविते कदेशेन देयं यदभिपुज्यते इति। नारदेशनापलापे वैशिष्ट्या मिधान
न॥ अथ यत्त्वने कार्थाभियोगे तु यावत्साधयेद्दत्तं॥ साक्षिभिस्त्यावदेवा सोल
भजे साधितं धनमिति कात्यायनीयं द्रष्टव्यं॥ पुत्रादिदेयपित्राहूणा विषयमिति
प्राच॥ पत्नसाधार्थं सेपि गदिते साक्षिभिः सकलं लभेत्॥ स्त्रीसंसिद्धिपुन्ने
वत्तावत्तेव साहसादि सिद्धेः। विभावनसाधनाभ्याहः। तस्य च भावनास्ति स्त्रोभ
वंति लिखिते साक्षिणाः समयक्रिया च॥ २३ भावते साधने विप्रतिपन्नो
र्थो अनयेति भावनाप्रमारापहृतिस्तस्य क्रणस्या लिखिताया स्ति० श्रोभ
वंति तत्र लिखितं विविधं साधिराण्यकारदशविधा समपक्रियाणां ७८ यकार

एतद्विधं वक्ष्यमाणं लक्षणं तैस्त्रिभिः प्रमाणैर्विप्रतिपन्नं मरणं साधयेति
 र्थः। वक्ष्यमाणं न कृपादीनां ग्रहणं यद्यपि सर्वत्रैतानि प्रमाणानि तथाप्युक्तं
 विवादे ह्येषां मेव त्रयाणां साक्षी त्वं शरंगमिदं न त्वेति विशेषनिर्देशः।
 तैस्त्रिभिः लिखितादिद्वारे वसिष्ठपागमकाकं तैर्न गृहादिव साक्षी हेमक
 भावान्तरं॥ न पृथग्गुपादानं किंतु सर्वोक्तायाश्चकारेणैवेति॥ एषां च व
 लावला माह त्वहं स्पृतिः॥ अनुमानाद्वरः शास्त्री साक्षिभ्यो लिखितं गुरु
 अमाह तां विपुरुषी भुक्तिरेव गरीपसी॥ अनुमानं सधरावसाक्षी चामर
 देवेत॥ अमाह तं लेख्यं भोग्यं प्रमाणं विपुरुषमिति॥ दुष्टं तिमिरं नुमा
 व्यवहारकाल एव सा पूर्वज्ञं नेन सर्वदेति दुर्वलः साक्षी स्वजीवनावधी

ततो वलवान् लिखितभोगोत्त्रिपूरुषमिति ततो पिवलवन्नराविति एषां च
समवाये वलवान् मारुकात्मा यनः क्रियानदैवकी प्रोक्ता विद्यमानेषु सा
क्षिषुः॥ लेख्ये वसतिवारेषु न साक्षिणः अत्राह ते त्रिपूरुषभ
गोलेख्यो न साक्षिण इति॥ तत्रादि व्यपि न एषा मय न माता वेदि न व्याप्त
ममुच्यते इति योगि स्मरणात्॥ तथैषां विषय विशेष वलवन्नामप्याह स
एव॥ वाक्पुरुषे च भूमौ च दिव्यं न परिकल्पयेत्॥ दत्ता दत्ते च भूत्या नो स्वा
मिनां निर्माणे सति॥ किञ्चादीनां संबंधे कीत्वा धनमनिच्छति दूते समा
कृपे चैव विवादे समुपस्थिते॥ साक्षिणः साधुनं प्रोक्तं न दिव्यं न वलेख्य
कं॥ एग श्रेणी गरादीनां या स्थितिः परिकीर्तिता॥ तस्यास्तु साधुनं

लेख्यं नदिभ्यं न च साक्षिणः प्रक्तांतसाहस्रे वदि पारुष्यं दंडाचिको वलोद्धतेषु क
 र्येषु साक्षिणो दिव्यमेव चेति ॥ एतेन वा क्यारुष्ये दिव्यनिषेधः साक्षिसम्भावविष
 य इति ॥ अथाधर्मणस्य प्रतिदानविधिमाह ॥ स साक्षिकमात्रं स साक्षिकमेव द
 द्यात् ॥ २४ ॥ यदरां सपक्षमात्रं गृहीतेन साक्षिकमेव दद्यात् ॥ अत्रापत्रप्रतिपत्ति
 माहः लिखितार्थप्रविष्टो लिखितां पारयेत् ॥ २५ ॥ लिखितप्रासावयेत्
 तिलिखितार्थो गृहीतमृमणानस्मिन्नुत्तमर्गो प्रविष्टे सति तल्लिखितमृण
 पत्रं पारयेच्छिद्यात् ॥ भागशो अत्रादा नेपत्रासन्निधाने च कथं मिष्यत आ
 ह ॥ असमग्रदाने लेख्यासन्निधानचोत्तमर्गः ॥ लिखितं दद्यात् ॥ २६ ॥ यदि प
 त्रलिखितमृणमेकदा सर्वदा तु पशक्तैर्न भागशो दीयते पत्रं च देशोत्तरा

स्थिता असन्निहितं न दोषमसंपन्नं पावनाधिगतो ज्ञानभागस्तत्समर्पकं स्वलि
खितं पत्रमपुर्मणो यदद्यात् ॥ लेख्या संनिधानो ज्ञाना तत्संनिधानेन सैव एवे
लिखेदित्युक्तं भवति ॥ यथा ह्योगीश्वरः ॥ लेख्य स्पष्टे भित्तिखेदत्वादत्तु रिक्तो
धनं ॥ धनो चोपगतं दद्यात् ॥ च हस्तपरिविहितमिति ॥ दोषात्प्रादुर्भूतमर्गो रान
दलेखने तु नारदः ॥ यदि वा नोपरिनिषेहं नाचोदितो पितृधनिकस्यैव वृद्धे
न नथैव अणिकस्पतदिति चकारात्समग्रदानेपि लेख्या संनिधाने पत्रांतरमे
वो ज्ञमर्गादिद्यात् ॥ यथा ह्योगीश्वरः ॥ दत्तार्गो पादयेत्लेख्यं शुद्धे वा ननु कारयेदि
ति ॥ अणापकरणे कर्त्तृकालौ दर्शयति ॥ धनग्राहिणी मेने प्रवृत्तिने हि दश
समाः प्रवासिते वा ननु प्रवृत्तिने न देयं ॥ २० ॥ धनमृगात्तद्ग्राहिणी पित्र रिपिताम

२४३ १ देवाप्रेते मृते प्रवृत्ति ते संन्यस्ते हि रशा हि रशया सुता हि रशाः विशन्ति समा
रिण प्रवृत्ति ते देशांतरं गते चानस्य रथन ग्राहि पेषुत्राः पौत्राश्च ते स्तनून मृगां देयं
वृत्तेना पौत्रत्वेन निमित्तेन प्रेततोक्त्या जीवतो धन ग्राहिरा एव प्रथमं मृगापक
णाधिकारो दर्शितः तदभावे पुत्रपौत्रयोस्तत्रापि प्रथमं पुत्रस्य तदभावे पौत्र
निक्रमः प्रेतत्वादिकं वा सामर्थ्योपलक्षणां ॥ यथा ह कात्यायनः व्याधिनो नाम्न
ज्ञानान् तथा दीर्घप्रवासिनां ॥ अत्रामैव विधुं पुत्रान् जीवन्नामपि दापयेदिति
र्षप्रवासश्चिरप्रस्थानं ॥ एथ कूपरिगरानं तु कालविशेषविधिमतिप्रत्य
त्रप्रेते कालविशेषमाह कात्यायनः न प्राप्तं व्यवहारेण पितृपुत्रे क्वचित्
काले तु विधिमादेयं वशेषुर्नैकैश्च ॥ व्यवहारज्ञानकालमाह नारदः ॥

भस्येःसरणो ज्ञेयश्चाष्टमाहसरणिश्चिभ्युः। वालश्चाशोऽशाहूर्धात्पौगंडश्चेति।
कथ्यते॥ परतो व्यवहारः। स्वतंत्रं पितराहृतं नि। प्रजाजिते प्यपमेव कालस्य।
समापाम्॥ प्रोषिते तु विंशतिवर्षाणां ति॥ धनग्राही तिसामान्योपादानेन पि
तृव्यजेष्वभ्रात्रोरपि ग्रहणं। पथाह नारदः। नार्वाकसंवत्सरहिंशा पितरि प्रोषि
तेभ्युतः॥ अणंदद्यात्पितर्येवाज्येष्टेभ्यस्तर्पयथापिवेति॥ वाशब्दाज्जासंधादिग्रह
णं पथाह ह्यहस्यतिः सान्निध्येऽपि पितुः पुत्रैः अणंदे व्यं विभावितं॥ जासंध्याति
तो नृत्तत्तपिश्चि आदिरोगिनाः पुत्रमौत्रैरिति हं हूव हूवचनाभ्यां सर्वे विभक्तै
र्वायथांशं संभूय वा प्रधानभूतेन वा देयमिति गम्यते॥ तच्चाग्रे वक्ष्यति। पुत्रपौ
त्रैरिति सामान्यनिर्देशात्सर्वेषां मुख्यगौरा पुत्रपौत्राणां ग्रहणं। तथा च न

१४४ १६॥ ईष्टंतिपितरः पुत्रान्वार्यहेतोर्पुनः स्तनः। उन्नमर्णाधुमर्णोभ्योमामयंमोक्षपि
ष्यति॥ पुनस्तनः स्वतः परतः संभूतान् उन्नमानां देवविपितरणां मूणानि अयमा
नामनुष्मणा मूणानि॥ सामान्यनिर्देशेपि क्लीबादि व्यतिरिक्तानामिव ध्येयः
अणां तु दापयेत्पुत्रं यदि स्यान्निरूपद्वयः। द्विविणां हंश्च धुर्यश्च नाथा दापयेत्सु
मिकात्पापनस्मरणान्॥ निरूपद्वयः त्लेवाघवदोपरहितः द्विविणां हं संस्य
साधाश्च मांतररहितः धुर्यः कुरुं वभरणा शक्त एव पुत्रपौत्रयोरपि काराविशो
बेपि प्राकारविशेषमाहृहस्यतिः। अणमाक्षीपचरिअं पुत्रैर्देयं विभावि
ते॥ येनामहस्यं देयमदेयं न त्सु न स्यति॥ समं हृदिरहितं न त्सु न स्यप्रपो
त्रस्य अणत्रपसमावायेकममप्याहस एवापि अमेवाग्रतो देयं पश्चादात्मोपमे

वच। तपो। येनामहं पूर्वदेवमेवमृणंसरेति। पुत्रापोत्रैरिति वचवचनाम्यपोत्रादि
धितिप्रसंगे प्रवादमाह॥ नातः परमनी सुमिः॥ २८॥ अतः पुत्रपोत्रयोः परंप्रपो
त्रादिभिः प्रपितामहादित्क तमृणामनितुभिर्नदयो। अनितुवचनादित्कपारेपं
ननियमेन यथाह नारदः॥ कुमारव्याह तं प्राप्तपुत्रैर्पुन्यरासुहृत्तंदधुः येनामहं
पोत्रस्तच्चतुर्थान्निवर्त्तनरति। ननु प्रापोत्रोक्तं नरघादिमुक्तं नहि पुत्रपो
त्राभावे कोदघादिमत्त आह। सपुत्रस्य वाप्यपुत्रस्य वा अकथ्यग्राही अरणंदपा
त्॥ २८॥ दादा॥ नर्हाधादिपुत्रसम्भवावैपुत्रभावे वात्राकथ्यग्राही स्वामिसंबंधे
नेव यत्स्वीभवति तत्तन्म॥ दापातद्गृहीतीति अकथ्यग्राही सन्नदीपमृणंदपा
त्॥ वाशब्दाभावात्तदशपोत्रपोर्ग्रहणं नत आपमर्थः दापानर्हपुत्रपोत्रसम्भ

पुत्रपौत्राभावेवाश्रानंतरः सपिंडाद्यस्तत्तत्स्वधनं भवेदिति न्यायेन योपः प्रत्या-
 सन्न तपावदीपमृक्यंगुहीपात्सन्नदीपमृणंदपादिति ॥ एवं अप्रत्यासन्नोभावेप-
 रिप्रपौत्रौपि अक्यंगुहीपात्तदा अक्यंग्राहत्वेनैव रणंदपात्तप्रपौत्रेन नितिसि-
 द्धः न हि अक्यंग्राहाभावे कोरपादित्या त आह ॥ निर्ह्वनस्य स्त्रीग्राही ॥ ३० परि-
 पनाभावे अक्यंग्राही नास्ति तादायोपदीपां स्त्रीपंभापात्तेन स्वीकरोत सदीप-
 मृणंदपात्तसपुत्रस्य काप्यपुत्रस्यैव त्राप्यनुवर्त्तते ॥ पथाह नारदः अधनस्यैव
 पुत्रस्य मृतस्यैवेति यः स्त्रियं अणं बोधुः ॥ समजते सैव चास्वधनं स्मृतमिति ॥
 निर्ह्वनं निपमस्त्रीमात्रपादिणोऽप्यणादाने सिद्धे साधनसापत्त्या स्त्रीग्राहिण-
 स्करं एवपि कन्यापै नैव न नितिसिद्धं पथाह सरव ॥ पातु सप्तधनैव स्त्रीग्राहिण-

माह॥ अतमास्वेरिणीनां पाप्रथमावपुनर्भुवा॥ सापत्मावाप्यमाश्रयेत्। सोऽस्या
दृष्टं भन्तुरुत्तमस्तज्ज्ञानथैवनामिति॥ नारदस्त्वमपि स्त्रीग्राहिणामाह॥ अत
स्वेरिणीनां पाप्रथमावपुनर्भुवा॥ अरांतपोः पतिकृतं रघाघस्ते समश्कृतं
अंतिमाप्राप्ताकीनातवाहमित्पुपगतावा॥ प्रथमा अदत्तपोनिः पुनर्भुः दूरं च
डिकादि विषयं पथाहकात्मायनः निर्द्वैतैरनपमैस्तं कृतं पछोडिकादिभिः तस्य
णामुपभोक्तानुदद्यान्नदणमेव हीति॥ आदिशब्दाद्वापशे लूषरजवीष्माधानं
ग्राहणं॥ स्वधीनत्वत्रिकत्वात्॥ पद्यपि न द्विती पश्चात्साध्वीनां क्वचिद्भाजां परिश्रम
निनिषेधाद्दससरादि विदं न संभवति तथापि न कृतनिषेधेषु ते षपि न्यापस
प्पादिदमेवावधेयं॥ अविनैः कृतमरणमविमन्त्रैर्देनदेपमिति वृत्तानि तस्या

वादमाह। नस्त्रीपतिपुत्रकृतं॥३१॥ पत्माहृतमृगंस्त्रीभार्गोनरापात्पुत्रेणकृतमृगं
 स्त्रीमातानरदद्यात्। अगृहीतधानाचेत्॥ गृहीतधानानुदद्यादेव। पथाहनारदः
 दधारपुत्राविधवानिपुक्तावाप्तुमर्षुना। यासाताहव्यमादद्यात्तो अकथ्यमृगं
 ततश्चति। अत्ररिक्थ्यर्णयोरविनाभावाप्रदर्शनाहृत्यमाणोस्त्रीपुत्रकृतर्णदाननि
 वेधेपिपतिपित्रादीनामगृहीतधनत्वमेवेति। मन्त्रंमयतिनयाअप्रतिपन्नाम
 स्त्रीमदद्यात्॥ प्रतिपन्नंस्त्रिपादेयनामस्त्रीदानुमर्हतीति। योगिस्मरणान्॥
 यत्प्रतिपन्नायतिरिक्तंअस्मापवादमाहकात्यायनःमन्त्रं कामेनपामन्त्रीउक्ता
 पमृगंनयाःअप्रपन्नापिसादाप्याधनेपशाश्रितस्त्रियेति। नस्त्रीकृतंपतिपु
 ३२। पिताजनकःपुत्रकृतमृगंदद्यात्॥ स्त्रिपाभार्पणमात्रावकृतमृगंपतिपु

नदद्यात्॥ भक्त्यर्थं कृतं विना। पथाह कात्यायनः देवभार्पा कृतं मृगां भर्त्रा पुत्रेण
पानकं॥ भक्त्याथैव कृतं पत्न्या तन्नाभिधाय गते दशमिति न पिता पुत्रकृतं॥ ३३॥
पिता जनकः पुत्रकृतं मृगां दद्यात्॥ अनुमोदितं विना। पथाह तत्तदस्यतिः। अणं पु
त्रकृतं पित्रा सोऽयं परं अनुमोदितं। श्रुतं श्रोत्रे न वा दद्यात्। अथ दद्यात्तु मर्हतीति। नारसो
पि पितुरेव नियोगो ह्यकुर्वकारणाय वा कृतं वा पक्षं कृच्छ्रे दद्यात् पुत्रस्य तन्मि
तेति। अत्र वाक्पत्रयेऽपि कुर्वकार्यं कृतं इति वक्तव्यं कुर्वकार्यं कृतं चेत्तत्सर्वं शेषता
त्॥ अतएव योगीश्वरः। न योगिभिरपि पुत्राभ्यां न पुत्राणां कृतं पिता। दद्यात्तु कुर्वकार्यं
यात्रापतिः स्वीकृतं तथेति। पुनरप्युक्तं पक्षे कृतं कालोदशे पतिः। अ
विभक्तैः कृतं मृगां पक्षिण्ये स दद्यात्॥ ३४॥ अविभक्तैः। पितर्यभ्यां वापि भिः।

कुटुंबार्थे पदरां कृतं न तत्रैषां मध्ये पस्तिहेत्सदधात् ॥ पश्चाद् नारदः ॥ पितृव्येण विभक्तं
 न भ्रात्रा चार्थे पदरां कृतं मात्रा वा पशु कुरु वार्थे दधुस्तत्त्वमृक्स्थित इति । अत्रापि
 धनग्राहिणि प्रेते मृज्ज्जिते प्रापिते वेति ३३ इत्येव । पश्चाद् योगीश्वरः ॥ अविभक्तं
 कुटुंबार्थे पदरां कृतं न भवेत् ॥ दधुस्तत्त्वमृक्स्थितः प्रेते प्रापिते वा कुटुंबिनीति ॥
 पद्येनैतदविभक्तेषु पुत्रेषु पितृसंभवतीत्यग्रेनैतन्नयोनरुक्तं तथापि तेषां मुत्तय
 सूत्र एव विभागविभागयोः प्रकारविशेषाश्चानादिदं पितृव्यादित्वादिषु
 वाचतिष्ठति इति मंतव्यं ॥ पदुक्तं पुत्रपौत्रैश्चारां देयमिति तत्र विभागविभागक
 प्रकारविशेषमाह ॥ पौत्रकर्मणामविभक्तानां भ्रातरां च । ३५ । विभागात्प्रा
 पित्रा कृतं मृगमविभक्तानां पुत्राणां भ्रातरां च काराभौत्राणां च संभूय देय

भवति। गुणप्रधानभावे तु प्रधानभूत एव दद्यात्॥ अविभागः संसर्गस्याप्युपल-
लांतेन विभक्तौ संश्रुतिर्न मुञ्चारा विद्यमाने सर्वविभक्तौ संश्रुती वा पुत्रादि।
ति। विभागे नापि त्रुर्गोधनयोः पुत्रस्तत्वापगमात्॥ तर्हि विभक्तिः संश्रुतिपुत्राद्यभा-
वे वैतृकमूलांको दद्यादित्यत आह। विभक्तश्च दद्यात्पुनरुपमं शं ३६। विभक्ताः पु-
त्राः पौत्राश्च विभागानंतरपित्रा पितामहे न वा कृत्तरसो पाकरणी वेदाया नुरुपमं
शंदयुः अप्रमपि संधिः समानजातीयानां समं विजातीयानां च विषममं शंवक्ष्यति
चास्त्रणी पुत्रश्चतुरोऽणाना दद्यादित्यादिना। न दनुरुपेण अणं शमपितृघः यथा
ह नारदः अत ऊर्ध्वपितुः पुत्राः अणंदयुर्यथा शतः अविभक्ता विभक्ता वा पस्त-
वो हरे हुरमिति। इदं च विभक्तपितृधनाभावेन तत्सम्भावे तु तत्त एव। न ह्यणापा

करणं कार्यः पथास्कात्तापनः पित्रोर्विद्यमाने तु न च पुत्रो धनं हरेत् ॥ देवं तद्वनि के इ
 वं मृते गृह्णास्तदापात इति । मृते गृह्णास्तदापात इत्यस्यायमर्थः विभक्त्यस्य धितुर्य
 दा विभागां नंतरो मन्त्रः संभ्रष्टो वा पुत्रो स्तितदा स एव न हन गृहीत्वा तदरां दयात्
 दुभयाभावे विभक्तेषु पक्षे हनं मृह्णोत्स तद्वनं हरां दयात् नृनाभावे तु पुत्रत्वे न पोत्र
 त्वेनैव दद्यादिति । पुत्रा पोत्रसमवाये तु पुत्रारवा रघुर्ना पोत्रा पित्रभावे तु दान
 वमृणं पोत्रेण पत्नित इति कात्तापनीयान् । अविभक्ताश्चोत्तिरतो शाप्रकल्प
 तित्वापेनैव रघुः न स्त्रीकृतं पतिपुत्रा विमस्यापवादमाह । गोपाशोऽडिक शो ल
 वरजक वाधा स्त्रीणां पतिर्दद्यात् ॥ ३० गोपश्चाभीरः शोडिकः मुराकारः शो ल
 षो नटः रजको वस्त्राणां रजकः व्याधौ मृगपुः एतेषां श्री । मिपंत्तं तमरां त

सांपत्तिः पुत्रो वादपात्रः॥ तदधीनत्वं त्रित्वात्॥ पथाह पोगीश्वरः गोपसोडिकशेखर्य
जकव्यापयोषितां॥ अरां दद्यात्पत्तिस्तु सांपत्त्याद्वा त्रित्वादा अपेति पत्त्यात् त्वहस्य
त्तिस्तदा अपेति॥ हेतुमपदेशादनेपितैलिकारपस्त्रपां नत्तिका स्तेपि स्त्रीकन
मृणं रघुः कुटुंबार्थं विनापि॥ तस्य कुटुंबार्थं कृतं चेत्तनेनैव देयं तस्य वत्समानतादत्तरा
वनभाषा कृतं एतिरित्यनुत्तनौ नारदः असत्र जकव्याधा गोपसोडिकपोषितां चेव
हितसरा चेतिः कुटुंबं तं तदा अपमिति कुटुंबार्थातिरेकेण त्वस्य मृणं पृथगेवाह
त्तज्जीविनोपापः धारिज्यादिः न स्त्रीपत्तिपुत्रकृतमिति प्रतिषेधत्रयस्य प्रति
प्रसवमाह॥ वाक्यप्रतिपन्ननादेयं कस्य चित्॥ ३२८ पेषां स्त्र्यादीनामृणादा कृतं मि
ति प्रतिननिषिद्धं तेषां सर्वेषामपि स्वयं वावा प्रतिपन्नमंगीकृतं चेदहो मदेमृणादास्य

१४५ तितराश्रयेपंनकिंनुदेपमेवेत्तर्चः। अथथाहपोगीश्वरः। प्रतिपन्नंस्त्रिपादयापमाव
सहयत्कृतं। स्वपंक्तंनमृणंवपिनामस्त्रीदातुमर्हतीति॥ स्त्रिपेसुपलक्षणां॥ नारे
पंपसकसविदतिसामान्यामिधानात्॥ तथावकासायनः अरण्यपुत्रकृतंनपिजान
देपमितिधर्मवित्॥ देपंप्रति० श्रुतंनपस्याघञ्चस्पादनुवृत्तिमित्ति। प्रतिश्रुतंन
तिप्रसवांतरमाह॥ कुटुंबार्थेकृतंन॥ ३८॥ पहरणंकुटुम्भवरभरणाथेकृतंनरप
देपंनकसवित्तर्वस्यापिदेपमित्यर्थः अतएवपोगीश्वरः पोषिततिपुत्राभ्यांनपु
राकृतंनपिजा॥ दण्डघातेकुटुंबार्थान्नापतिः स्त्रीकृतंनयेति। दण्डस्यतिरपि
नयभ्रातरपुत्रस्त्रीदारशिष्यानुजीविभिः। पद्महंतंकुटुंबार्थेनद्रोदातुमर्हती
ति। अत्रैवविशेषांतरमाहभनुः गृहीतायदिनष्टः सानुकुटुंबार्थेकृतोअथः द

नयं वां धवैस्तस्यान् प्रविभक्तैरपि स्वतः इति। वां धवैः पुत्रादिभिः स्वतः। पथां शतः
चकारात्कन्याविवाहाद्यर्थे कृतं च कुटुंबार्थं मशक्तेन गृहीते व्यापिते तथा। उपलब्ध
वनिमित्तं च विवादापत्कृतं तु तन्। कन्याविवाहिकं वैवर्धनकार्येषु पत्कृतं। एतत्सर्वं
प्रदातव्यं कुटुंबेन कृतं विभोः। प्रेतकार्येषु पत्कृतं एतत्सर्वं प्रदातव्यं कुटुंबेन कृतं
प्रभो। प्रेषितं समनेनापि कुटुंबार्थं मृगीकृतं। दाशश्रीमान् शिष्ये वरिषा सुत्रेण
भृगुरिति कृतावधिकामकृतं स हि माह। योगहीन्वा जरा सर्वस्वो दास्यामीति सा
माकं। नरपालो भूतपश्चात्तथा स हि मवाप्नुयात्॥ ४०५॥ सर्वमृगां हिरण्यं धान्यादिय
हीन्वा स्वः परस्वो वेत्तादि कृतं वधौ सामकं सममेव दास्यामीति। प्रतिज्ञा पृथग्भ्रातृ
भादिना कृतं वधौ नरपालस्तस्य देवधेः पृथगिति हितादिकशतादि क्रमेण ज्ञात्वा

द्विमाप्रपाह्यात् ॥ अनेन कृतावधपगमेयस्याविहिता हृदिर्भवतीति चोपितं धन
 प्रयोगे हो विसहेत् ॥ प्रतिभूरा विश्वविश्वं भहेत् ॥ द्वावत्र प्रतिभूरापि रेवेति नारदस्म
 रणात् ॥ तत्राधि निर्रूपितः सांप्रतं प्रतिभून्निरूप्यते ॥ दर्शने प्रत्यये दाने प्रतिभावं
 विधीयते ॥ आपौ तु वित्तये दाप्या वित्त रसश्रुता अपि ॥ ४९ ॥ प्रतिभवति तत्कार्यं तद्व
 द्भवतीति प्रतिभूः तस्य भावः ॥ तस्या भावः प्रतिभावं विश्वा सा र्थं पुरुषांतरे सोमस
 म्परा इति पावत ॥ पुरुष विशेषं चाह काना यमः ॥ स्वामिराशत्रुस्वामि हृत निर
 दूरे इति भाषि शस्त्रि वयमि नैष्टिक ब्रह्मचारिणः न कार्य व्या एतवान प्रस्य संया
 सिदं उधन दान शक्ता विज्ञाता विभक्ताश्च न प्रतिभू गोप्रा हार तित त्रिषु विषयेषु
 विधीयते दर्शने प्रत्यये दाने चेति ॥ यथा दर्शना पेक्षा यामहमेते दर्शयिष्यामी

महिस्वासेनास्मैधनं दीपतां। नापंत्यां वंचयिष्यंतीति। यथायं न ददाति न दाहमेव द
ष्टव्यमीति। तु शब्दाहृतिद्रव्यार्पणोपि यथाहृत्तहस्यतिः दर्शने प्रत्यवेदाने रुग्णि
द्रव्यार्पणोत्तथा। चतुःप्रकारः प्रतिभुः शास्त्रे हृद्यो मनोविभिः आहं को दर्शयामी
ति सापुरेषोषरोत्रवीत्॥ दाताहमेतद्रुग्णिगामर्पणामप्यपरोवदेदिनि। अरिना दत्तं
वंधकं वा अहंत्वा प्रापयिष्यामीति॥ यावदेता चतुर्थः प्रतिभुरित्यर्थः दानस्य स्वद
यविषयपत्तादर्पणस्य वारिणं रत्नद्रव्यादिविषयपत्ताभेदे नोपन्यासः व्यासोपि।
लेख्ये ह्येवेदिव्ये वा दानप्रत्यपदर्शने॥ गृहीतबंधोपस्थाने रुग्णिद्रव्यार्पणोत्त
थे निलेख्यमरणादिपत्रं कृतं कार्यं गृहमित्यादिरित्यविप्रतिपन्नार्थसाधनं॥
दिव्यसाक्षिपत्रादिशेषव्याख्यानं एतानि पत्रादीनि मया प्रकारपित्वा रेपानीति

कोभुपगद्यतिस्त्रोपिप्रतिभूर्यांशुश्चैवः तत्राधोरर्शनप्रत्यपप्रतिभुवोपित्तये
 दर्शनेप्रत्यपेवाभ्याभ्युत्तेप्रस्तुतमर्थराज्ञादाप्यौ। तथावनारदः अणिष्वपिप्र
 तिकुर्वत्सुप्रत्यपेवार्थरापित्ते॥ प्रतिभुस्तु अराणंदभादनुपस्थापपंस्तदेति। अ
 प्रतिकरणां वंचनं पादारिमेण मरणेन वा॥ पथाहकात्मापनः॥ कालेप्रतीतेप्र
 तिभूर्यदिनं नैव दर्शयेत्॥ सतमर्थं प्रदाप्यः स्यान्न तैत्तैव विधीयते इति। इतरस्य
 दानप्रतिभुवोरभावेस्वामिनो दानवै तथ्ये शुना आपि दाप्याः। आपाविमुप
 क्रम्यंश्च इति वक्तव्ये पदिनरशाब्दो पादानंतरदर्पणवादिप्रतिभुवोरपि शु
 न्नादाप्या इत्येवमर्थः तथाच हसति। आपौ नुविजयेदाप्यौ तन्कालावेदिनं
 धनं॥ उन्नयौ नुविसवादेनौ विना तन्मुनौ नयेति। उन्नयौ दानार्पणप्रतिभु

वौ। व्यासोपि दानावा दप्रतिभुवौ दपौ ननु त्रको नयेति नष्टस्वाम्यनेषणा पव
लमाह कात्यायनः नष्टस्वान्वेषणार्थं नुदां पपक्षत्रयं परं। यद्यशो दर्शयेत्तत्र मो
क्तव्यः प्रतिभूर्ध्वोदि नि। पक्षप्रपमितितद्देशकालानुरूपकालोपक्षतरां। न
थाचक्षुहसति॥ नष्टस्वान्वेषणो काले दधास्य प्रतिभुवेधनी। देशानुरूपतः पक्षे म
संसाहं मथापिवेति॥ अथपिवेत्तनेन त्रिपक्षाये कोपिकलो भिरुजः इतरस्म
ना अपि रमने न पूर्वयोः श्रुता न दद्यात्। नुक्तं पथाह योगीश्वरः दर्शनं प्रतिभूर्ध्व
त्रमृतः प्राप्तपिकोपि वा। नतस्तु नात्रां दधु दानावपः स्थिन इति। व्यासोपि
विप्रमपत्ने स्यु दिव्य दर्शने वाक्त ते सति त्रारां दद्याः प्रतिभुवः पुत्रं ते वाचन द
पपेदि निगृहीतबंधकपोस्ततपो रपि श्रुता दद्याः गृहीतावेधधूं यंत्र दर्शने स्प

स्थितो भवेत् ॥ विनापित्राधनात्तस्मात्पापः स्माहुरां शुभ इति ॥ दर्शनं गतया पुपलद
 र्णां विनापित्राधनेनोचितेनैव तर्थाः ॥ सुता इत्यनेन पौत्रान दाप्या ॥ पथाह ह्यसः ॥ अरं
 पेतामहं पौत्राः प्रतिव्याभोगं शुभः ॥ समंदपालस्तु नोत्तु ननु दाप्या विनिनिश्चय
 इति ॥ सुतः समं हृदि रहितमित्यर्थः तपोः पुत्रपौत्रपौत्रपौत्रपौत्रोक्तं वा र्थमिति
 भाव्यायां त्वर्णः ॥ याक्राममगृहीतपुत्रो न दाप्यो ॥ प्रतिभूस्तु न स्यात्तद्वि कदा
 नविधानात्प्रतिभुवस हृदिकदा न गम्यते ॥ तथा च काम्यायनः एव छापाप्रवि
 नां दाप्योपस्तु ह शपते ॥ प्रोचितेन तु नः सर्वे पत्रशं नु रमे सममिति सर्वं सत्तु
 कं ॥ समं भूत्रमात्रकं ॥ अस्यापवादमाह काम्यायनः एवादको विज्ञहं नास्या
 प्रकोचितवान् यदि ॥ मूलं तस्या भवेद्द्वेपेन हृदि संनुमहं नीति ॥ एवादको

राः लागुकः प्रतिभूः। अविज्ञावानिति पदछेदः उभयो निपनत्वे मूलमेव देयमित्यु-
पधात् नैके प्रतिभुवस्तदा कथमित्यत आह॥ वहवश्चेत्प्रतिभुवोरपुस्तंथं यथाह-
तं। अथेति शेषिते त्वेषु धनिकः छंदतः क्रिया। ४२। यद्येकस्मिन्प्रयोगे हो वहवो-
प्रतिभुवो भवति। तदा ते यथा कृतं महमेतावदहमेतावदर्थो सामीति स्वस्वाम्युप-
मर्थे रघुः। स समं स्यादश्रुतिवादिनिमापात्। यदानुशमांशतथा विषमांशतया-
वाश्रथो न विशोषितः संख्येणैव वा प्रमेकं अभ्युपगतस्य दानेषु प्रतिभुधनिक-
छंदतः धनिके छपा क्रिया र्थादानं भवति। पस्मादिछेत्तस्माद् न्नीपादिमर्थः।
तदभावे तत्सु तादपीत्यर्थः यथाह कात्यायनः एकछायाप्रविशनां दायोपस्त-
त्रहशते प्रोषिते तत्सु नः सर्वेषु शंनुमते सममिति एव प्रतिभावं निर्णी-

प्रप्रतिभूदन्नस्वप्रतिविधानमाह। यमर्थप्रतिभूदं द्याहृति केनोपपीडितः ज्ञातिगुरुं
 प्रतिभूवेद्विगुरुं दानुमहं नीति। ४३ पद्व्यं धनिकेनोपपीडितः प्रतिभूदं द्याहृति
 रीकोधं मरणस्तस्मै प्रतिभूवेद्विपत्ताने तरेद्विपगुरुं दद्याद्यथाह कात्यायनः।
 प्रतिभाचं नुपोदद्यात्पीडितः प्रतिभाषितः त्रिपदात्सरतः सोऽर्थद्विगुरुं लक्ष्मण
 ति। पीडित इति वचनादपीडितापसममेहृदेयं॥ अथाह सरव॥ यस्मार्थे यन्नाय
 हृत्तं विपिनाभ्यर्थ्य तेन तु॥ साहसिभिर्भविष्यते नैव प्रतिस्तत्समाश्रुणादिति। त्रिपाश
 सरत इति वचनादावेन्नि न सममेवेति वंदि काचमन्तु तं रदमपि जनराजसम
 भूदं दत्ते। पीतिभूदपितो यत्तु प्रकाशं धनिनां धनं द्विगुरुं प्रति दामय मुनि के ल
 नभूभूवेदिति योगीश्वरराज॥ दापितो राज्ञा प्रकाशं जनसमहं हे गुरुपपरव

रूपलक्षणं यथाह पौगीश्वरः संततिः स्त्रीपुंशुषेधवधाम्यत्रिगुणामेव च। वस्त्रचतुर्गु
प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणं स्तथेति। प्रतिपाद्यावलापेदं माह पितामहः। यो यस्य प्रतिभू भूत
मिथ्या चैवानुगच्छति॥ अधनिकस्य धनं दापो रत्नादंतेन तत्समं॥ कुर्याच्च प्रतिभूवं
दञ्जरिणा कांथेयिना सह॥ सोपसगुर्जस्तदादं प्रोवि वा दहिगुणं दममिति सोपसगु
सकुटुंब॥ इति श्रीमन्महाराजा श्रीवसिष्ठवंशावतंसः श्रीकोऽपनापकात्मज
श्रीतन्मसानायकाय कापरनामधेय श्रीकेशवनायक प्रोत्सहित श्रीवाराणासी
वासिधर्माधिकारि श्रीशमपंडितात्मज श्रीनंदं पंडितकृतो विसृष्टतिवित्त
श्रीमत्पां वैजयंत्याषष्ठोऽध्यायः षष्ठाध्याये प्रतिपन्नार्थसाधनाय प्रमीनत्रयमुप
म्यस्तं स्तिखितसाहिराः समक्रियाचेति तद्द्वारात्मानाप्तायात्रयं क्रमेण रभते।

त्रुसप्तमेलेख्यनिरूपयति॥ अथ लेख्यं विविधं॥ १॥ अथैतन्धिकारः यदुक्तं लिखि
 तं प्रमाणमिति तत्रिविधमित्यर्थः यद्यप्यनेकविधमिदं विषयभेदात्तथापि संग्र
 हकोणाधिचैत्रिधा त्रिविधं यथाह हस्तलि॥ राज्ञस्तेख्यं स्थाने कृतं स्वरस्तलि
 खितं तथा॥ लेख्यं तु त्रिविधं ६ प्रोक्तं भिन्नं तद्गुहापुनः भागदानञ्चैव रधि स
 विहस्वसञ्जगणादिभिः । सप्रधातौ किंकं लेख्यं विविधं राजसाशनमिति॥
 सप्तधेयुपलक्षणां राजपुनैवमुर्ध्वं रं मये भेदं नुलौकिकमिति स्मरणान् । ने
 नारिशब्देन जापपत्रं शुद्धपत्रादीन्पि गृह्यते त्रिविधं शासनपत्रपरिहारेण
 अतएव तेन सह चतुर्विधमाह वसिष्ठः शासनं प्रथमा ज्ञेयं जपपत्रं तथाप
 ग्राह्यप्रज्ञापनापत्रं राजपत्रं चतुर्विधमिति॥ ताविधा आह॥ राजसादिव

ससादिकं समादिकं च ॥ २ ॥ राजा सादीपचक्षुमाणा प्रकारेण यस्मिन् नद्राजसादि
कं राजसादिकं प्रथममुपवासः । प्रमाणानि शपत्वा न नायपथाहवासः स्वह
स्तकाज्जनपदं तस्मान् नृपशासनं । प्रमाणोत्तरमिह हिवावराधमागतं रमि
ति प्रमाणोत्तरं सुरोत्तरं मृत्तिः शयितं प्रमाणमित्यर्थः नृपक्षतं शासनं चेत्पथो व
क्तव्यः । शासनस्य एथगभिधानात् ॥ स्वहस्ताक्षताज्जनपदेवलवत् ॥ तस्माद्वा
जकीयं तस्माच्छासनमिति । तत्राद्यं वाच्यं ॥ राजाधिकरणोत्तन्निपुक्तकाप
स्य कृतं तदंधसकारचिह्नं राजसादिकं ॥ ३ ॥ राजोपिकरणं राजशमातस्य
तेन राजाभिपुक्तोपः कायस्यः तेन कृतं तस्यां सभायां पोदेष्वेवाह्निवाकस्तस्य
कारचिह्नेन पुक्तं तद्राजसादिकं राजामुद्राकरणेन सादीपस्मिन् नद्राजसादि

कं। यथाह नारदः॥ राज्ञाः स्वरहस्ते संपुनंते तद्वा जसादिकं स्वमुद्राचिह्नितं तथैव
 जकीपं स्मृतं लेख्यं सर्वेषु रथेषु साक्षि मरिचि॥ हिनीये व्याचष्टे। पत्रं च न पे
 न केन चिह्नितं साक्षिभिः। स्वरहस्ते चिह्नितं स साक्षिकं। ४॥ पत्रं च न पे
 नै न राजसभायां अनियमस्तेन गृहस्थादीनां गृहादिषु पितृभ्यश्च नित्येन केन चिह्नि
 तमेव जनियुक्तं कायस्यानियमस्तेन तद्व्येनापि ह्यनं न भवति साक्षिभिः।
 स्वरहस्तेनाहममुक्तसाक्षी मानेन चिह्नितं तत्समाक्षिकं॥ तद्विधिमाह॥ याज्ञवल्क्य
 पकृश्चिरथो विस्नातः स्वरह्वातु परस्परं लेख्यं तु साक्षि मन्त्रायेन स्मिन्धानि
 पूर्वकः। समामासन दहो हन्। मम जाति स्वर्गोत्रके॥ सत्रं सचारिकमात्मीयपि
 त्तराणां साक्षिह्नितं। समामेथे ज्ञानी नाम स्वरहस्तेन निवेशयेत्। मन्त्रमेव मुक्तपुत्र

स्पष्टोपरिलेखितं। साक्षिणाश्च स्वहस्तेन पितृनामक एव क॥ अत्राहममुकः साक्षि
लिखेपुरितुनेसमाः उभयाभापितनेन न न पाप्ममुकश्च नुना लिखितं सुभुको। नेति
लेखकोनेन नो लिखेदिनि॥ तृतीयं व्याचष्टे॥ स्वहस्तलिखितमसाक्षिक॥ ५॥ य
धमरोन स्वहस्तेनैव लिखितं तदसाक्षिकमपि प्रमाणां विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्व
हस्तलिखितं नुपत॥ तत्प्रमाणां स्मृतं सर्वमिति योगिस्मरणात्। तस्याप्रामाण्ये
वीजमाह॥ तद्वृत्ताकारितमप्रमाणां॥ ६॥ तच्चैह लेनोपाधिना वाकारितदा अप्र
माणां। नलोपधिकता नुत इति योगिस्मरणात्॥ विविधस्योप्यप्रमाणापे वीजमा
ह॥ उपधिकताश्च सर्व एव। ७॥ उपधिना ह्यलेन कृता सर्व एव लेख्य अप्रमाणां।
चकारान्मन्त्रादिकृतं च। यथाह नारदः मन्त्राभिपुङ्गव श्रीवाल्मीकिः कृतं ननुपत

नदप्रमाणं लिखितं मयोपापि कृतं नयेति ॥ स साहिक स्थाप्य प्रामाण्यवीजमा
 दूषित कर्मदुष्टं सा संकितं स साहिक मपि ॥ दूषितालोभादिरेतुभिर्वादिना क
 मद्रष्टोक्तोपादि कर्मभिर्ये स्वपदे वदुष्टा स्नाहशोः साहिकभिर्यद्वितं नत्स सादि
 कमप्याप्रमाणं ॥ यथाहत्तरस्य निः ॥ दूषितो गहिः सात्तीयत्रैको विनिवेशितः
 कूरलैखं नुत न्प्राहुलैखको चापि ताहश इति किंच ॥ ताहवियेन लेखकेन
 लिखितं च ॥ २५ ॥ नादग्विपेन चीदिमा दूषितेन स्वपदुष्टेन चालेखकेन य लि
 खितं नदप्रमाणं ॥ चकाराहूनि कारिदोषेणाप्यप्रमाणं यथाहकात्पापन
 सा स्वपदुष्टेन चालेखकेन दोषाभवेदुष्टं पत्रं वै लेखकस्य वा ॥ धनिकस्यापि वा
 दोवा ज्ञथाधारिण कस्य चेति ॥ धनिकादेदोषो दुष्टा शपत् ॥ किंच ॥ स्त्री चाल

स्वन्मानो नमत्तभीतताडितकृतं च । १॥ स्त्रीजातिमात्रं गोपशोडिकादिस्त्रीव्यतिरे
केन बालाशोडशाहर्षाः जीवतोः पुत्रोऽश्वत्थं त्रयोदासादिः मत्तो मदनीपद्रव्ये
ण । उन्मत्तो ग्राहादिना । भीतो राजादिभ्यः ताडितः । काशादिना । पीडितः । इति पाठे
निग्रहादिनेत्यर्थः । एतैः कृतं लिखितमप्रमारां । तत्र स्त्री बालदासानामस्वातंत्र्या
स्वातंत्र्येण कृतमप्रमारां स्वामिसमंसा कृतं प्रमारां मेव च कारात्प्रवासस्थितानो
च पथा हत हस्यति । उन्मत्तजडबालानां राजभीतप्रवासिनां अप्रगल्भेऽपान्ना
नां लेख्यहा निमवाप्रयादिति । तद्विकीदशंतप्रमारापित्त आह । देशाचारविरु
द्धं यत्कापि कृतमलेतरागमलुत्तुक्रमाहारं मप्रमारां । ११॥ यस्मिन् देशे येन प्र
कारेण स्वहस्तेन परहस्तेन बालेख्यं विपनेन तत्र या कृतं देशाचारविरुद्धं पथाह

नारदः लेखं नुहि विधेते पस्तहस्ता मक्ततं तथा ॥ असाक्षि मत्साक्षि मच्चसिद्धि
 देशास्थिते स्तयोरिति यत्कृतं स एवमापि कृतं सप्रकांतं सप्रकृपविप्रकाशानरा
 नादेर्लक्षणा मुद्गारे पस्मिन्तद्वा क्ताधिकृतं लक्षणां यन्क्ताधिविधिलक्षणा मि
 ति पाठे यन्क्तस्य एवमाधिविधेरर्थः करणस्य लक्षणां गोष्पभोग्य कृतकालात्त
 तकालादि पस्मिन्निमित्तार्थः क्रमोर्थांतां पदानां च पौर्वपि पर्युत्तराणि वरा
 क्रमश्चात्तराणि च क्रमात्तराणि न लुप्तमत्रात्तराणि पस्मिन् नदलुप्तमत्र
 मात्तरं तदेव त्वभूतं लिखितं प्रमाणं ॥ नात्र राजशासनवत्साधुशब्दनिपम
 स्तेन प्रातिवकादेशभाषणापि न सिद्धिः देशाचारविरोधान् ॥ पदानेवं विधे
 तदे प्रमाणमिति श्रुत्या देवसिद्धेः पथाहं कामापनः देशाचारविरुद्धं पन्सांशग्य

ऋषवजिते। कृतमस्वामिनापचसाधहीनंचदुष्टातीति। संदिधेलेख्येनिर्णयोपाय
माह॥ वरौश्वनत्त कृतेश्विनेः परत्रैरेवचपुक्तिभिः संदिधंसाधयेत्स्वेत्यंतघु
क्तिप्रतिस्पदैः तैः १२॥ यत्तुकूटमकूटंचेतिलेख्यंसंदिधते॥ तत्तत्कृतैर्वरौंति
लिखितेष्वत्रादरैः॥ तत्कृतैश्चिह्नैः श्रीकारादिभिः तत्कृतैः पत्रैः पत्रांमत्तैश्चाद
रसादृश्यनिरुपरोनपुक्तिभिस्तच्चैरनयोरेवंविधौ व्यवहारेस्मिन्देशेस्मिकालेसं
मायत्तशब्दादिभिस्तथातस्मिन्पत्रेपापुक्तेयोलिखनपरिपायस्नासांप्रतिरूपिना
निसदृशतिलिखनानि तैश्च साधयेत्॥ एतश्च साहिरहितस्वरहस्तलिखित
पत्रसंदेहेद्रष्टव्यं त्रारिखपरिपायस्नासांप्रतिरूपिनानिसदृशतिलिखनानि तै
श्च साधयेत्॥ हस्तसंदेहेजीवतोवामनस्यावा॥ तत्स्वरहस्तकृतैर्यैः पत्रैस्तलेख्य

१५८ निर्णयपरिस्मरणम् ॥ इदानीमस्य कृतसंसाक्षिकपत्रसंदेहे कीर्णयमाह । पत्रार्ण
धनिको वापि साक्षी बालेखकोपिव ॥ मिपतेन तत्र न ह्येवं तत्स्वहस्तेः प्रसाध
वेत् ॥ १३ ॥ पत्रमुच्चारणम् । अथ मरणोपनिषद् उक्तमार्गः साक्षी वत्समाणा लेखकः
पूर्वोक्तो वा मिपतेन तत्र ते पास्वाहस्तेर्मते मे मुक्ता पुत्रस्य अत्राहममुक्ताः साक्षी
लिखितं तस्य मुकेनेति तत्तत्स्वहस्ता लिखितैः पत्रान्तरे वनिक्तैस्तैस्तै
एवं त्रयप्रसाधपेष्टोपवेत् ॥ पत्रपुत्रमरणोपमार्गो वीरेकस्मिन्पत्रे तत्स्वहस्ता
द्वयसंभवस्तथापि धनीवोपगतं दद्यात्स्वहस्तापरिविष्टि नमिति धनिकोपि ।
लिखनसंभवात् निर्णयपापोपादानमिति न दोषः यथाह कात्यायनः अथ
पंचतन्मापन्नो लेखकः सहसा हिमिः तत्स्वहस्तादिनिमित्तैर्वा विमुक्तैः

संशय इति ॥ इति श्रीमन्महाराजाधिराजवत्सिखवंशावतंसं श्रीकोटपनापकाम
श्रीतमसा नापकपरनामधेयश्रीकेशवनापकप्रोत्साहितश्रीवाराणासीवा
धर्माधिकारिश्रीरामपंडितात्मजनंदपंडितकृतो श्रीविष्णुस्मृतिवित्तनो श्रीम
वैजंयंसां सप्तमोऽध्यायः ॥ लेख्यं निरूपितं संस्त्रमेष्टमे सादिरागो निरूपयति तत्र वि
हिता संभवे प्रतिबिम्बवज्रे पिरा नापा सादिरागो वक्तुं प्रतिजानीते अथ सा
राः १ अथेति धरावधानदानापप्रतिज्ञानत्रापुनवेत्ता माराणो पुराजादिषु सा
विरुद्धत्वा मिधानेन सादिधर्माणां कर्मपुनानिद्देशपुता प्रष्टव्यता नातत्र तत्र सि
द्धेः प्रः त्वेकानिषथो रुसुते ॥ सवतत्र तत्र वचने स्पष्टपिष्यते ॥ असादिना प्रयो
कनिमित्तवहुत्वेन वहुवचनं ॥ पथाह नारदः असत्त्वसापि हि शास्त्रेषु दुष्टं

विधौ बुधैः वचनाहोषतोभेदोत्सवमुन्नेर्मन्तांतरः श्रोत्रिपाद्यावचनतः स्तेनाय
 दोषदर्शनात् ॥ भिदादिप्रतिप्रतिस्वादिवादेपत्रसादिराणां ॥ स्वपमुक्तिस्वनिनि
 दः स्वपमवैमपोवदेत् ॥ मन्तांतरौ र्थिनिप्रतेमुम्बुं आविताहते ॥ श्रोत्रिपा
 पसाह्वहापेवप्रवृजितादपः असादिरास्तेवचनात्रात्रहेतुरुदाहृतः स्तेनाः
 रसिकाः श्वंशः कितवाधवधकास्तथा ॥ असादिरास्तेदुष्टनातेषुसमंन
 यते ॥ सादिरां लिखितानां वनिर्हिष्टानाववादिनाः तेषामेकोमथावादीभे
 सर्वेनसादिराः स्वपमुक्तिरनिर्हिष्टः स्वपमेवैमपोवदेत् ॥ एवीमुन्तः सशास
 पुनसादित्वमहीति ॥ योर्थः श्रोत्रपित्तमः सान्निस्मिन्नसन्निवारिनि ॥ वृ
 न्दनुसादित्वमिमसाहामन्तांतरति ॥ यस्मिन्नर्थेपससादित्वमुद्गाह

येनस्मिन्नर्थेनस्वाश्रावितरवार्थिविमुक्तेकुत्रार्थेसादित्वंवदस्मिन्सादीसइत्यर्थः
परंतुमुमूर्षुश्चाश्रावितादनेमूमूर्षुणापित्रादिनायेश्राविता। पुत्रादीनामस्मिन्
र्थेत्सत्मीसादिराश्रितत्रनुनेपिभवेति। तानेतानसादिराःसंहिष्याह। नरा
जश्रोश्चिपप्रजीततकिंतभवतश्चरपराधीनस्त्रीवालसाहसितिहृमज्जोन्म
जाभिशलपतिततत्तृक्तगर्जव्यसानरागांधाः॥२॥ राजामहीपति॥ राजगुहण
नसुषस्याप्पुपलक्षणां। कुहकःप्रभवसिततत्करोराजपुरुषइतिनारदस्मरणा
द॥३॥ ननुग्रामश्वप्राद्विवाकश्चराजाचव्यवहारिणो नृपेपश्यन्तिनत्कार्यं
सादिराःसमुदाहृताइतिनारदेनराजपुरुषपौरपिसादित्ववचनात्कथंराज्ञो
ग्रसोदित्वमनैनोच्यते॥ सत्यंनश्रोविपोनमिगस्थोनसंगेभ्योविनिर्गतेति॥

नदेनदनुपदंरुपिष्मते। नस्मापुत्रसाक्षिणः कर्त्तव्यास्तत्रराजराजपुरुषं
 निरिन्नाइतिनिर्गोलिनोर्थः। इदमप्यसत्तगामिनि कार्या राजगामिनिराज
 दपोपि साक्षिणरतिनक्तापिविरोधः। श्रोत्रिपाश्रुधापनेकहृत्तपाः प्रव्रजित
 संख्यासिमः किंनवाघूतकारिणः। तत्कराश्वोराः पराधीनारासाद्याः स्त्रीज
 निमात्रेण। वालश्रावोपुशान्॥ साहसिकास्त्रेविधसाहसकारीश्रुतिद्व
 द्योः शीतर्ध्वेवपस्कोलुसस्मरति श्रौदलुमस्मरति स्तसादौवास्मरत्पेदा
 हि साहित्वमाहुशास्त्रविदोजना॥ पश्यनोपरुतातुद्विस्मरति श्रोत्रेचनि
 मशः। सुदीर्घेणपिकालेनसुसादीसाद्वमर्हता निनारदस्मरणान्॥
 गमन्तोमदनीयद्व्येणः उन्मत्तोवाताहिनः अभिशक्तोमहापातकाति

ना। पतिनो ब्रह्मरूपेणादिनात्तु ह्युक्तान् स्थापिपासात्ताभ्यामात्रैः पीडितः व्यस-
नीपितमरणदिव्यसन्नवा॥ मृगपोयेष्टादशाष्टपन्नवान्नारागो विषयाभिलाष-
स्तेनांधाविस्मृतामकरणीया। श्मेजे असाक्षिणः बहुवचनामित्राविवदमान-
दीनां गृह्णा॥ पथारुशेखः। मित्राविवदमानगुरुकुलवासिपरिव्राजकवानप्रस-
न्नगुंथा असाक्षिण इति। ननु सान्नेप्रकम्पनिषेधवचनराजादीनां साक्षित्वमे-
व गमयन्ती चेत्॥ न॥ संहितराजादिसाक्षित्वविषेधेनोपपन्नो व्यवयहिता सा-
क्षित्वनिषेधा। नोचिन्मात्र। न २ यान्ते साक्षिवचनाप्रतिज्ञांतरानुपपन्नेः किंचा-
पुमित्रार्थसंबन्धिविकर्मिदृष्टदोषसहापाश्च। ३। रिपुरमित्रो मित्रं सुहृत्। अ-
र्थसंबन्धे मित्रादविषयार्थसंबन्धाविकारमालोकयेदातिरुद्धकर्मासन्नाः ह-

२२ हीषो ह्यष्टमिष्ठावचनः सहापोर्भत्मादिः चकारादमेपि। पथाह कात्यायन
 नहुत्तिजीविनोपेचनत्वेवाहितकारिणः। नहंधुसुहरोभत्मा आसाते स्पुस
 साह्तिरा इति। एतेन साह्तिराः किंच। अनिर्दिष्टस्तसाह्तिने पञ्चोपेत्तत्रया
 त्। ४। पुः पुनः साह्तिने नानिर्दिष्टरावाहन्तीमुपेत्तत्रपासोपिनसाह्ती। चक
 रादनाहनादिगृहणः। पथाह कात्यायनः पः साह्तीने च निर्दिष्टरावाहन्तीनाहना
 पिचोदितः वृणान्मिष्येति तथैवादे प्रासोपिनराधमरतिविवदितसंख्यात
 नापपरिशेषमाह। एक आसाह्ती॥ ५॥ एकश्चकारादोवासाह्तिरो। पथाह
 साह्तिताधिकारेनारदः पुमेकाश्चोत्रीपाचारनीहीनल्लीवकुशीलवा इति
 पुमंहो। एकः प्रसिद्धः। प्रतिज्ञाताकान्निषेधवाक्या च नत्रानुचत्वा अनि

देष्टाकर्तृव्यसाहित्यसिद्धावपि पुनरासाहित्यवचने प्रष्टव्यमिति विधेयाया अनेन चै
काह्यो निषेधेनात्रिप्रभृतयः साक्षिणो भवन्तीत्युक्ता भवति । यथा ह्यहस्पतिः । न च
सप्तपंचवास्पुश्ववारः अष्टवचा ॥ उभोवाश्रोत्रि ॥ योऽज्ञातो नैकं पृच्छेत्कदाचने
ति । उक्तवत्तमाणापो द्वौ षण्णुरापोः क्वचिदपवादमाह ॥ स्तेपसाहासवाग्दंडपारु
ष्यसंग्रहणेषु साक्षिणो न परीक्ष्याः ६ ॥ स्तेपादीन्युक्तलक्षणानि तेषु साक्षिणो गुण
दोषे नैव परीक्षणीयाः यथा तथा भूताः साक्षिणो भवं मेवा । परंतुवालादीनुपलु
भ्यमानहृदयोषाचिन्ता ॥ यथा ह्यारदः ॥ असाक्षिणोपो निर्दिष्टा ॥ दास नैक
त्रिकादयः ॥ कार्यगौरवमासाद्य भवंपुस्तोपि साक्षिणः तेषामपि न वालं स्थाने
को न घ्नी न कूटकृत ॥ न वीथवो न वाराजिर्न्युस्तोसाह्यमन्यथा ॥ वालोऽज्ञाता

दसात्माः स्त्रीपापाभासावकुटक्कत् ॥ नवांधवोनवाराजि ॥ चित्रपूर्वाधवास्ते
 हाहैरनिघातनादरिरितिसाक्षिवचनापप्रतिजानीते ॥ अथ साक्षिराः ॥ ७ ॥
 बहुचचनमेकादशत्वाभिप्रायेण ॥ एकादशावधुः साक्षीणास्ते दष्टोमनी विभि
 क्ततः पंचविधस्तेषां षड्विधोक्तत उच्यते ॥ लिखितः स्मारितश्चैव पृष्टमिति
 एव च ॥ गूढं श्रोत्ररसादावक्षेपः पंचविधाक्ततः अक्ततः ॥ षड्विधस्तेषामुनिभि
 परिकीर्तितः ॥ ग्रामश्च प्रद्विवाकश्च राजावचवहारिणां ॥ कार्येष्वधिकक्तनो यस्य
 दधिनामरितश्च पः कुल्याः कुलविवादेशु विज्ञेयास्तेपि साक्षिरा इति ॥ ते च द
 था जातिपथावरणवकार्याः पथाहयोगीश्वरः पथाजातियथाचरणं सर्वस्व
 वैमुवास्मन्ना इति ॥ मनुष्ये ॥ स्त्रीणां साक्षिपः कुपुंरत्ना नामंभयो न परति

साक्षिगुणानाह॥ कुलजाततत्तवित्तसंपन्नापनस्तपस्विनः पुत्रिणोधर्मज्ञा अधी
पानासप्तवतं स्त्रैविषहृद्वाश्च॥ कुलजादुरार्यवोरुरुत्तमाः तत्तमाचारोवित्तं
धनं वत्ताभ्यां संपन्नाः यस्तानोमहाकृतप्रपोक्तास्तपस्विनः क्षुष्टचांद्रापणा
दित्ततः॥ पुत्रिणः पुत्रपौत्राद्यन्विताः धर्मज्ञाधर्मशास्त्रज्ञाः अधीपानाप्रनुष्ठ
न्नवेदाध्ययनाः॥ सप्तवतः सप्तवचनशीलास्त्रैविषहृद्वास्त्रीभीविस्नुनि
पुराणमतपः॥ अकारह्यानाशीलादीनांग्रहणं॥ तपस्विनोदालशीलान्ति
योगिस्मरणात्॥ एकश्चासाक्षीव्यस्मापवादमाह॥ अभिरित्तगुणसंपन्नस
मपानुमतएकोपि॥ अभिरित्तैः कुलजन्मादिभिर्गुरोः॥ संपन्नोपद्यभाभ्याम
र्थप्रत्यर्थेभ्यामप्युपागम्यतेतदारकोपिशब्दाहवपिसाक्षिणोभवर्तः॥ अन्यैने

कहिनीवेषस्याभिहितगुणोभापानुमतिहीनविषयत्वमाविष्कृतांशुस्यापुत्रा
 दमारुह्यहस्यतिः। छनकः खटिकाग्राहीकार्यमत्यगन्तस्तथा। एकएवप्रमाणं
 सोपोधदस्तथैवचलिस्वितोदौनथोगूळोत्रिवनुष्यंवल्लेखितारति॥
 कात्यापनोपि॥ सस्त्रुतं पेनपत्रपत्रं नैवैवविभविपेन॥ एकएकप्रमाणं
 सविचारेनत्रकीर्तितरति॥ खटिकाग्राहीलेखाकर्त्तापत्रारुदौहावपिसा
 दितोभावनः अमेनुअवराणवापेनस्वर्गाकारदिनापनुः। लादिचुरितंन
 द्विगारेसएवसाक्षीमर्थः। नानेनात्सादिरागः कोनिहिद्विशोदिसनग्राह। ह
 पोर्विचदमानपोपस्यएववारस्तस्यसादिरागः प्रहृष्टाः १० अण्णादानादिषु
 पोहोविचदेनेमदीपमृगंधारसोपसीमोकोनाहंथासामीमपरस्तत्रयोमदी

पंधारायसीनिब्रूतेसर्ववादीसर्वपक्षीवादीतस्यसाक्षिणःप्रथमाःअपमाभिसे
धिः॥मदीपमृगांधोरपसीसुक्तेचतुर्विधतत्ररंसमघनीसुक्तेतत्रानेनमिथ्योत्तरे
सर्ववादिनःसाक्षिणःप्रथमाःअपमाभिसे॥इदानींप्राप्तापकारणोक्तौतन्निहेष
रमाह॥आधर्मेकार्यवशाद्यवसर्वपक्षस्यभवेतत्रप्रतिवादिनोपि११॥पत्रसर्वप
क्षस्यअरणाधर्मिणोस्यकार्यवशात्प्रतिदानादिवशात्प्राप्तापवशाद्वाध
र्ममपरीभावोसाध्यताभवति॥तत्रप्रतिवादिनोपिसाक्षिणः॥प्रथमाःअपम
र्थःपत्रप्रतिवादासत्संमपागृहीतंपरेतुप्रतिदत्तमस्मिन्नर्थेयंमपासर्वंपराजि
तइतिचोत्तरंददातिनत्रसर्वपक्षोधारणाभिषोगोधरीभवतिनत्रप्रतिवादिनए
वप्रमाणोपव्यासोभावःप्रतिज्ञावदिन्वाह॥पद्यपिपूर्ववादिनोपिधारणाभिषो

कृतेभाववादिनां तथापि प्राप्तापकारणोक्तिः भ्रान्तस्यासाध्यानापादनेन प्रमा
 णानपेक्षरान्नतदुपमासः अथ चेदं वाक्यवपमेव । व्याख्येयं ॥ तपसापत्रो
 भाभ्यामेकमेव हेतुप्रतिग्रहेण लब्धाद्युपपादगमपरस्परं विप्रतिपद्युते ममेदं
 ममेदमिति तत्र कार्यप्रमाणोपमासश्चेत आह । रूपोर्विवदमानयो रिति ।
 पस्पृश्वं वा दोषोदं सर्वलक्ष्मिति प्रतिज्ञातस्य साक्षिणः प्रष्टव्याः न पुनर्य
 एवं निवेदयतीति परा पुनरप्यारब्धं बुधात्सत्यमनेन सर्वलक्ष्मपरं न स्मरेव
 कीत्वा तव नैव मम संदत्तामिति तत्र कार्यवशात्तन्मध्यैकपक्षशास्त्रैर्पक्षस्या
 धर्मे विज्ञापेण सत्यान्वापागमादसाध्यानाभवति । तदा प्रतिवादिनः कीत्वा
 दत्तस्य प्रतिग्रहवादिनः साक्षिणः प्रष्टव्याः अपि स्वधारणेन स्येवेति । पश्चात्प

गीश्वरः साक्षिप्रभपतः सन्सुसाक्षिणः पूर्ववादिनः पूर्वपक्षे धरीभूते भवं सुत्तरव
दिन इति पक्षमिनाक्षरापामस्पवाकपुस्येदमेवाव्याप्तं धनदाधोप्रतिग्रहे
तस्मिन्नेन नगनार्थान्वात्पुनरुक्तामिति चिंसासाक्षानुक्लप्यने द्विषपंचाह ॥ ३ ॥
द्विषसाक्षिणमृतोद्देशागते वातदमिहित ॥ श्रोतारः प्रमाणं ॥ १२ ॥ पोपस्मि
न्निवादे सभ्यसमक्षसाक्षित्वेनोद्दिष्टोपमत्रार्थसाक्षीनिसचेत्सभ्यपत्रात्मा
गेवमृतोद्देशांतरं वागतस्तदा नेन साक्षिणमिहितप्रक्षानार्थानुबंधिपदा
कृतस्य श्रोतारः प्रमाणप्रमाणात्वेन निद्देशः एवं चोत्तरसाक्षिण इति च
रूपतेषु थाहत्तहस्पतिः ॥ यत्र साक्षीदिशंगच्छन्मुर्षुवापथाक्रमं ॥ अनसंश्र
वये ननु विद्या उत्तरसाक्षिणमिति ॥ साक्षिचमिमित्तं किमित्यत आह ॥ सम

तददर्शनात्साक्षी अवगच्छात् ॥ १३ ॥ यो निष्पद्यमाना विपां दाने विक्रपादिका सम
 तं पश्यति पो वा विपा कर्त्तव्यो विपां मपे दं दत्तं विक्री तं वे मादिका श्रुति
 स साक्षी ति ॥ सम तददर्शनात्साक्षी अवगच्छात् वै व सिध्यती ति मु नु स्म रणा त
 वा शब्दः प्रमाणं तरेण अनुभव गमपत्तिः । पाथ या ह ना रदः संदिग्ध पु नु का दे
 पु नु पो र्ति व द मा न पोः । त ए श्रु तानु भू त त्वा त्सा क्षि भ्यो म न्न द र्श न मि ति ह र्द
 प्र म तरेण । अ नं ग्रं थि प्रा त्तं थि सा क्षा दि वा कैः । अ नु भू तं अ नु मा नो प म
 ना मा सा क्षि मिः सा त्पं क थं दे प मि स त ग्रा ह ॥ सा क्षि ण अ स मे रू प ते ॥ १४ ॥
 सा क्षि णा स म व च ने न दो ष भा जो न भ वि ति । स मे न श्रु तं वा क्य मि ति स्म र
 न ॥ पु नु स्व र्गः स म व च ने वि षये न र क र ति गो त म वा क्य त दा स म व च न नि

मिन्न एवौ पार्जितसक्तननाशाभावेन जन्मस्वर्गप्रतिपादनपरं मनुसात्साम्यव
चन जन्मस्वर्गप्रतिपादकं । तथा सन्निभस्वाकाप्सु तपाग्रवचने दोषश्च वराणा
नुपपत्तेः पृथारुसरव । अग्रवचने मया वचने च दोषिणां सूरिति ॥ पद्यपि स संव
पादिति । सामान्यवाक्यात् पृथग्भूतं सात्सं संवपादिति वचनं प्रपोजनान्तरं
विना न पर्यवस्यति तथापि सामान्यप्रपोजनस्यैव विषयविशेषेणातिशयः क
ल्यो नुस्वर्गो गौरवात्काप्सु तपाग्रवचने चैव सांज्ञात्तावत् ॥ समग्रवचनस्य ह्युच्यते
पवादमाह ॥ वरिणानां पुत्रवधुस्तत्रान्न तेनः । १५ वराणां चित्तानां रुणाणां तस्या
मास्ते द्विधं ते येषां ते वरिणो ब्राह्मणा क्षत्रविद्वृद्धास्तेषां पुत्रसमग्रवचने
वधो भवति तत्र साक्षिणो न च तवनेन रूपं न दोषभाजो ने भवति परं तु पा

पसोवधं विना। पथाह गौतमः। नानृतवचने दोषो जीवने च त्रुदधी नंतनु पापी प
 सो जीवन्मिति॥ पापी पसव्या प्रचुत्तस्वपेत्तनृतवने न दोष इति न किं न
 दोष एव। नस्मान्न वसत्यमेव वक्तव्यमिति सर्थः बहवस्तु मेवंते ह ते पस्मिन् च सं
 धरे। नस्मि श्ते न दोषो स्ति पातकं नो पपातकं मिति मुह्यभा रत्नात्। वरिं प
 दे प्राणिमात्रो पलक्षणां वधपदे व संकृष्टां तरो पलक्षणां। नथा वक्तव्ये वा प्र
 णात्सपे विवादे व सर्वज्ञातिवधात्सपोमर्मरपमिप्रहृत्ते वप्रपुक्तसम्प्राभ
 वेदिति। सर्वेषां प्राणिनां वधे ज्ञातीनां चात्सपे विस्मवे जानिभ्रश इति पावा
 देभिपो ज्ञं। अथ या गोवधादा वनृतं भाषणा प्रसंगे न गोवधा यज्ञैः। मर्मरि
 ट्कर्मो दोषमिप्रहृत्ते उपायमानो। इति नानृतं न वदेदित्वैकसामान्यवच

साहस्रं तान् नृत्तं वदेदित्यपरं विशेषवचनं तत्र विशेषवचननिर्दिष्टमनृत्तवचनमा
रात्राभ्यनुत्तानं सामास्यनिषेधात्तिक्रमजन्यः प्रत्यवायस्तकथं न श्येदित्यत आ
ह ॥ तस्माच्च मापकृष्णोऽमिहिजोग्निजुहुपात् ॥ १६ ॥ तस्यानृत्तवचनजन्यप्रत्यवा
यस्य पावनापपरिहारापकृष्णोऽमिर्पदेवा देवाहेऽनमित्यादिभिर्नाभिर्बोधनो
पनोक्तरीत्या ज्यमग्नौ जुहुपापात् ॥ कृष्णाङ्गी ग्रहरां वारुणपदैवतसामस्तरस्व
नचरुणामप्पुपलक्षरां ॥ पथारुमनुः ॥ कृष्णोऽर्वापि जुहुपाह्नमग्नौ पथा
विविधिः ॥ उदित्यवावावारुणपा नृत्तं चेनादैवतैर्न चेति ॥ उद्भूतमं वरुणपाशमा
पोहेष्टमपोभुवश्च ॥ योगीश्वरोऽपि वर्णिर्नोऽतिवधोपत्रतत्र साहस्यनृत्तं वदेत्
तस्माच्च मापनिवप्तिश्चरुः सारस्वतो हि जैरिति ॥ हिजग्रहो न हि जानुलो

पात्रपिगृह्यंनेः श्रद्धाप्रपञ्चिन्नांतरमारु॥ १०॥ श्रद्धाकारिकंगोदशकस्य
 ग्रासदधाना॥ १०॥ श्रद्धाश्रद्धादुक्तविषयेननेवेदतितदादशभोगोभ्यएकस्मिन्
 हनिन्तसिजनकंवासादिग्रासदधाना॥ श्रद्धागृह्यप्रतिलोमजानामप्युप
 लक्षणां॥ श्रद्धाग्राणानुसवर्मणाः सर्वेष्वप्यसजाः स्मृता इति स्मरणान्॥ कूटसा
 हिलक्षणामारु॥ स्वभावविकृतौमुखवर्णाविनाशशेषसंबुद्धप्रसोपेचक
 रसादिविधाना॥ १८॥ स्वभावेननभयादिनाषाविकृतितलस्योसत्ताकूट
 साहिराविधाना॥ साचविविधाकार्यीवाविकीमानसीवेचि॥ तत्रकोपि
 कीविकृतिसुखवर्णावेवाशोमुखवर्णास्यंसाहजिकस्यविनाशोमया
 भावः श्यामताश्रुतानावा॥ वाचिकीविकृतिसंयुद्धप्रसोपेचकः श्रुतसंबुद्धस्य